

Univerzita Karlova
Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

Demografie

Jitka Slabá

**Časování plodnosti napříč generacemi českých žen
narozených v letech 1966–1990**

**Fertility timing across the Czech women, the 1966–1990
generations**

Disertační práce

Vedoucí práce: doc. RNDr. Jiřina Kocourková, Ph.D.

Praha, 2021

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předkládanou závěrečnou práci zpracovala samostatně a že všechny použité informační zdroje a literatura jsou řádně odcitovány. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného či stejného akademického titulu.

V Praze dne 7. února 2020

Podpis

Poděkování

V první řadě děkuji své školitelce doc. RNDr. Jiřině Kocourkové, Ph.D., která mi byla průvodkyní v průběhu celého mého doktorského studia a její cenné připomínky mi umožnily jednotlivé výstupy mé odborné práce vždy podstatně vylepšit a mnohému se přiučit.

Velmi si cením možnosti zúčastnit se letní školy v Barceloně a studijního pobytu v Rostocku, které významně přispěly k mému nevyčerpatelnému nadšení pro demografii. Stejně tak jsem ráda, že jsem toto nadšení mohla sdílet i se svými kolegyněmi a kolegy nejen u nás na katedře ale v rámci celé fakulty, ba i zahraničními. Jmenovitě tak patří dík celému týmu kolem Mladých demografů, neoficiálnímu spolku 部分積分 a v neposlední řadě také Heleně Ferklové a všem účastníkům jejích kurzů, se kterými jsem měla možnost se setkat.

Poslední poděkování patří mému muži, že se mnou celá léta studia demografie vydržel a mé sestře, která kdysi vyhodnotila, že by se mi demografie mohla líbit a rozhodla tak o mém odborném osudu.

Časování plodnosti napříč generacemi českých žen narozených v letech 1966–1990

Abstrakt:

S ohledem na narůstající průměrný věk žen při narození prvního a druhého dítěte se tato práce zaměřuje na intenzitu a příčiny neplánovaného odkladu plodnosti optikou žen samotných. Práce převážně využívá data z kvantitativního šetření *Ženy 2016* a z kvalitativního výzkumu *Ženy 2019*, které dotazovaly ženy narozené v letech 1966 až 1990. Použitými analytickými metodami byly nejen přístupy kvalitativního, ale taktéž kvantitativního charakteru. Hlavním přínosem práce je rozřazení procesu odkladu plodnosti. V prvním řadě je třeba rozlišit odklad plánovaný a neplánovaný, přičemž oba se podílejí na nárůstu průměrného věku žen při narození prvního dítěte. Druhým přínosem je pak zjištění o sekvenčním charakteru časování plodnosti, kdy v první fázi je realizace plodnosti odkládána v případě, že nejsou naplněny předpoklady pro založení rodiny (jmenovitě ukončení studia, stabilizace pozice na pracovním trhu či materiální zabezpečení rodiny). Ve druhé fázi je plodnost odkládána s ohledem na partnerskou situaci ženy a ve třetí fázi pak v důsledku zdravotních obtíží. S neplánovaným odkladem prvního dítěte se identifikovala až třetina dotázaných žen, které plánovaly přinejmenším jedno dítě. S neplánovaným odkladem druhého dítěte pak třetina žen, které již přinejmenším jedno dítě měly a plánovaly celkem alespoň dvě děti.

Fertility timing across the Czech women, the 1966–1990 generations

Abstract:

The mean age of women at the first and second childbirth in Czechia is growing since the beginning of the 90s. The aim of this doctoral thesis is therefore to analyse the intensity and causes of the unplanned postponement of childbirth, mainly from the individual perspective of Czech women. The main sources of data used in the thesis are from the *Ženy 2016* survey and the *Ženy 2019* survey, that gather data about the women born in Czechia between the years 1966 and 1990. The research contribution of the thesis is twofold. Firstly, the separation of postponement into two phases - planned postponement and unplanned postponement, as both of them contribute to the growing mean age at first childbirth. Secondly, the finding of the sequential nature of fertility timing. First stage of postponement is related to the unfulfillment of defined prerequisites for the first childbirth, such as completion of education, stable position on the labour market or the overall material security. The second stage of the postponement is related to the unsatisfactory partnership situation and the third stage to the health problems. The results show that about one third of Czech women relate themselves to the issue of the unplanned postponement of the first childbirth. The unplanned postponement of the second childbirth is relatable to the same amount of women (about one third).

OBSAH

OBSAH.....	5
1 Úvod.....	6
2 Současný stav poznání v otázce časování plodnosti	10
2.1 Časování narození prvního dítě.....	10
2.2 Role ekonomické nejistoty v časování narození prvního potomka.....	13
2.3 Časování narození druhého dítěte	15
2.4 Stanovení a proměny plánu časování narození prvního dítěte	16
3 Přehled výzkumných otázek	17
4 Datové zdroje	18
4.1 Human Fertility Database	18
4.2 Kvantitativní výběrové šetření Ženy 2016.....	18
4.3 Kvalitativní výběrové šetření Ženy 2019.....	22
5 Použité analytické metody	23
5.1 Analýza dat evidence přirozené měny	24
5.2 Analýza dat kvantitativního výběrového šetření.....	26
5.3 Analýza dat kvalitativního šetření.....	27
6 Kohortní analýza plodnosti českých žen.....	28
7 Shrnutí výsledků publikací disertační práce.....	33
8 Přínos práce a možnosti dalšího směřování výzkumu	37
LITERATURA.....	40
PŘÍLOHA	49

1 Úvod

Populace vyspělých zemí se v průběhu druhé poloviny 20. století začaly potýkat s do té doby neznámým jevem, a to s poklesem úrovně plodnosti pod hranici tzv. prosté reprodukce¹. Tento pokles plodnosti je významný především z hlediska své intenzity a délkou trvání. Intenzita poklesu měla za následek definování dalších dvou hraničních hodnot – hranici nízké plodnosti² a hranici velmi nízké plodnosti³.

Od počátku 70. let 20. století poklesla úroveň úhrnné plodnosti pod hranici prosté reprodukce v zemích severní a západní Evropy, o dekádu později byl pokles pozorován v zemích jižní Evropy a v 90. letech pak trvale i ve východní Evropě (van de Kaa 1987; Frejka – Sobotka 2008; Billingsley 2010). Pokles plodnosti v zemích východní Evropy byl natolik intenzivní, že úroveň plodnosti poklesla až pod hranici velmi nízké plodnosti (1,3 dítěte na jednu ženu), přičemž některé státy v tomto stavu přetrvaly po více jak deset let⁴. Přetrvávající úroveň intenzity plodnosti pod hranicí prosté reprodukce se tak stala objektem zájmu demografů, kteří se snaží nalézt možná vysvětlení tohoto jevu. Je totiž nutné porozumět motivacím a překážkám reprodukce evropských populací, neboť jejich plodnost je stěžejním stavebním kamenem jejich budoucího rozvoje. Na důležitosti pochopení příčin nízké plodnosti přidává i skutečnost, že příčina nízké plodnosti není v tom, že by si ženy a muži plánovali mít méně dětí, ale ve skutečnosti, že svá přání následně

---

¹ Za hranici prosté reprodukce je zjednodušeně považována úroveň úhrnné plodnosti 2,1 dítěte na jednu ženu v reprodukčním věku (obvykle uvažovaným mezi věky 15–49 let). Skutečná hodnota prosté reprodukce se v různých populacích liší na základě jejich úmrtnostních poměrů (podrobněji např.: Craig 1994; Smallwood – Chamberlain 2005). Hodnota prosté reprodukce vychází z úvahy, že početní velikost populace zůstane zachována, když je populace žen-matek plně nahrazena populací jejich dcer. Hodnota 2,1 zahrnuje i skutečnost, že mezi živě narozenými dětmi je mírně vyšší převaha chlapců oproti dívkám a že ne všechny živě narozené dívky se dožijí reprodukčního věku.

² Jako hranice nízké plodnosti se označuje hodnota 1,5 dítěte na jednu ženu v reprodukčním věku. Pod hodnotou 1,5 se intenzita plodnosti českých žen pohybovala až do roku 2014. Z této hodnoty hranice nízké plodnosti vychází hypotéza pasti nízké plodnosti, kdy dlouhodobý pokles pod tuto hranici může zapříčinit pokles početnosti budoucích potenciálních matek v populaci natolik, že již nebude možné dosáhnout početní obnovy populace (Lutz et al 2006).

³ Jako horní hranice velmi nízké plodnosti se označuje 1,3 dítěte na jednu ženu v reprodukčním věku. Tento termín odkazuje na hluboký propad transverzálních hodnot plodnosti, který byl v některých zemích pozorován v období od poloviny 80. let 20. století do konce první dekády 21. století. (Goldstein et al. 2009).

⁴ Jmenovitě Česko, Slovinsko, Bulharsko, Lotyšsko, Rusko a Ukrajina (Goldstein et al. 2009).

nedokáží naplnit v předsevzatém rozsahu (Harknett – Hartnett 2014; Beaujouan – Berghammer 2019).

V současnosti můžeme identifikovat čtyři převažující zdůvodnění nízké plodnosti. Tím prvním je koncept druhého demografického přechodu („*Second demographic transition*“; van de Kaa 1987; van de Kaa 1997; Lesthaeghe 2010), který odkazuje na proměny hodnot a norem ve společnosti, které se kupříkladu vyznačují nižší stabilitou partnerských svazků (souvisejí s poklesem sňatečnosti a nárůstem rozvodovosti), rostoucím podílem mimomanželské plodnosti a odkladem plodnosti do pozdějšího věku. Za nositele těchto moderních hodnot jsou uvažovány především vzdělanější skupiny populace. V důsledku proměny společenských norem a hodnot, tak dochází k posunu plodnosti do vyššího věku, což zapříčiňuje pokles úrovně plodnosti. Pozdější časování plodnosti je stěžejním prvkem i v případě druhého konceptuálního vysvětlení poklesu úrovně plodnosti, kterým je teorie odkladu plodnosti („*postponement transition*“; Kohler et al. 2002). V případě této teorie je posun rodičovství do pozdějšího věku spojován s proměnou vnímání ideálního věku pro realizaci plodnosti v důsledku vysoké míry individuální ekonomické nejistoty v průběhu rané dospělosti. S ekonomickou nejistotou se setkáme i v rámci třetího konceptuálního vysvětlení, kde nejistotu prezentuje působení ekonomické krize, která může mít za následek jak odklad, tak samotné rozhodnutí reprodukci vůbec nerealizovat a ve svém důsledku tak vede k poklesu úrovně plodnosti (Billingsley 2010). Čtvrté vysvětlení nízké plodnosti opět souvisí s proměnou společenských hodnot, konkrétně s postavením ženy ve společnosti. Před počátkem genderové revoluce byla převažující úlohou ženy péče o domácnost a rodinu, zatímco muž se přednostně realizoval v zaměstnání a zabezpečoval tak domácnost materiálně. V průběhu genderové revoluce dochází k proměně role ženy v zaměstnání i v domácnosti, kdy se žena začíná realizovat stejnou mírou v zaměstnání jako muž a stejně tak by mělo dojít k vyrovnání povinností muže a ženy v domácnosti. Ponejprve se tak žena dostává do konfliktu, kdy ji zatěžuje péče o domácnost a zároveň se plně věnuje svému zaměstnání, a dochází tak k poklesu úrovně plodnosti. Dle této teorie lze očekávat, že po dosažení rovnoprávnějšího postavení ženy a muže i v domácnosti by úroveň plodnosti měla opětovně narůstat, neboť společenské nastavení již umožňuje ženě efektivní kombinaci realizace v kariéře i v mateřství zároveň (McDonald 2000; Goldschneider et al. 2015; Esping-Andersen 2017)⁵. Tento proces souvisí s proměnou vzdělanostní struktury populace, především s nárůstem vzdělanosti žen a s jejich vyšším zapojením na pracovním trhu.

Ve výše popsaných teoretických přístupech k příčinám nízké plodnosti se prolínají tři hlavní faktory, proměna společenských hodnot, vliv ekonomické nejistoty a proměna postavení ženy. Všechny tři faktory mají za následek odklad plodnosti do vyššího věku, který je pozorován napříč

---

⁵ Tuto domněnku aktuálně vyvrací studie Kolka (2019), který se pokusil vztah mezi plodností a genderovou rovností, původně nadefinovaný na úrovni porovnání států mezi sebou, potvrdit v rámci vývoje jednotlivých zemí. Myšlenku, že s nárůstem genderové rovnosti dochází nejprve k poklesu plodnosti a následně k jejímu opětovnému nárůstu, ale nepotvrdil. Pochybnosti o vztahu vysoké genderové rovnosti a vyšší úrovně plodnosti taktéž vzbuzuje aktuální vývoj plodnosti v zemích severní Evropy, kde od roku 2010 dochází k poklesu transverzální intenzity plodnosti, který bude mít pravděpodobně za následek i pokles kohortní úrovně plodnosti (Hellstrand 2020a; Hellstrand 2020b).

vyspělými zeměmi od 70. let minulého století (Sobotka – Beaujouan 2017) a v jehož důsledku narůstá podíl realizované plodnosti v pokročilém věku ženy (Beaujouan – Sobotka 2019; Šprocha – Bačík 2020), a lze tak soudit, že časování plodnosti je významný prvkem možného detailnějšího porozumění reprodukčního chování žen.

Proměna reprodukčního chování českých žen je ideální příležitostí pro detailnější analýzu, neboť v průběhu posledních třech dekad Česko zaznamenalo jak samotný pokles úrovně úhrnné plodnosti, tak proměnu všech tří faktorů, které z teoretického hlediska intenzitu plodnosti ovlivňují. Na proměnu společenských hodnot v Česku je možné usuzovat z výsledků European Value Survey, které poukazují na pokles podílu osob, jež se ztotožňují s hodnotami manželství, a stejně tak i na pokles podílu osob, které považují za důležité pro naplnění poslání ženy, aby měla děti, či pokládají děti za důležité pro naplnění smyslu manželství (Rabušic 2001; Chromková Manea – Rabušic 2019). O proměnách hodnot v české společnosti lze usuzovat i nepřímo, mimo výběrová šetření, prostřednictvím populačních statistik samotných, kde je zřejmý pokles intenzity sňatečnosti, nárůst mimomanželské plodnosti, nárůst intenzity rozvodovosti a nárůst počtu nesezdaných soužití (Sobotka et al. 2008; ČSÚ 2014; Polesná – Kocourková 2016; Šprocha 2016; Chromková Manea – Rabušic 2019). Zatímco počátek druhého demografického přechodu v Česku je v literatuře zřetelně definován do počátku 90. let (Sobotka et al. 2003; Polesná – Kocourková 2016), tak otázka, zda již došlo k ukončení transformačního procesu, zůstává zatím otevřená⁶. Sobotka et al. (2003) poukázali na skutečnost, že zásadní proměny v reprodukčním chování české populace nastaly již v průběhu 90. let. Zaměříme-li se na vývoj demografických ukazatelů v posledním desetiletí, pak můžeme pozorovat, že část ukazatelů se již stabilizovala (průměrný věk při prvním sňatku, podíl mimomanželské plodnosti), ale u jiných stále ještě dochází ke změnám (mírný nárůst průměrného věku matky při narození dítěte, mírný pokles indukované potratovosti), i když již v relativně pomalém tempu, a u některých ukazatelů se vývoj dokonce obrátil (mírný nárůst intenzity prvosenatečnosti a mírný pokles intenzity rozvodovosti), než jak bylo původně očekáváno během procesu druhého demografického přechodu (Křest'ánová – Kurkin 2020). Nezbytnou součástí možné diskuse o ukončení procesu druhého demografického přechodu ale musí být i zhodnocení, jak se vyvíjí proměny hodnotové orientace. V tomto případě, ale není zřejmé, zda jsou hodnotové proměny již ustálené či se budou nadále ještě měnit (Chromková Manea – Rabušic 2019). Součástí hodnotové proměny je bezesporu i proměna postavení ženy ve společnosti. V Česku je obtížné hodnotit změnu postavení ženy ve společnosti prostřednictvím nárůstu zaměstnanosti žen, neboť politický režim před rokem 1989 se vyznačoval povinným zapojením žen do pracovního trhu. O proměně pozice žen nicméně vypovídá nárůst vzdělanosti ve společnosti, kdy do terciálního stupně aktuálně vstupuje až polovina populačního ročníku a mezi absolventy bakalářských a magisterských programů dominují ženy (MŠMT 2019). Realizací na pracovním trhu se ale žena v důsledku nedostatku času dostává do konfliktu ve

---

⁶ Samotné vymezení konce druhého demografického procesu je obtížné, neboť koncový stav procesu není zřetelně vymezen a koncept předvídá stabilní úroveň plodnosti pod hranicí reprodukce (Lesthaeghe 2014; Lesthaeghe 2020). Za konec druhého demografického přechodu bychom tedy mohli považovat okamžik, kdy se opět plodnost dostane na úroveň prosté reprodukce. Jak ovšem zmiňuje ve svém diskusním příspěvku Lutz (2020), k tomuto očekávání nemáme žádnou vědeckou oporu.

stíhání péče o domácnost a rodinu. Zatímco v průběhu 90. let nebyl v české společnosti zaznamenán větší posun v otázkách genderové rovnoprávnosti (Sokačová 2009), tak v novém tisíciletí již určité proměny zaznamenat můžeme. Dosavadní studie poukazují na názorové zrovnoprávnění zapojení mužů do péče o domácnost, potíž ovšem zůstává v případě jeho realizace, kde větší podíl péče o domácnost je stále zajišťován ženami (Maříková 1999; Sirovátka – Bartáková 2008; Höhne et al. 2010). Koudelka (2015) došel ve své práci k závěru, že v Česku není ani řádně dokončena první část generové revoluce – ve veřejné sféře, a že rozhodně nelze mluvit o úspěšné transformaci ve druhé části – ve sféře rodinné. Potřeba sladit pracovní a rodinné povinnosti je často zdůvodňována neostatečným finančním zajištěním požadované životní úrovně rodiny (Křížková 2007). Nedostatek financí nutí k ekonomické aktivitě oba partnery, přičemž nabídka zkrácených pracovních úvazků je nízká a finanční odměna bývá často podhodnocena (Sobotka et al. 2008; Kuchařová et al. 2020). To nás přivádí k poslednímu faktoru, ekonomické nejistotě, kterou by bylo možné rozšířit na obecný pojem nejistoty, neboť od konce 80. let prošlo Česko přechodem od komunistického režimu a centrálně plánované ekonomiky k demokracii a ekonomice tržní. To mělo za následek, že za minulého režimu jisté pracovní místo nahradila hrozba ztráty zaměstnání a možný prožitek nezaměstnanosti (Rabušic 1996; Kornai 2006). Zároveň měla transformace za následek výkyvy v hospodářském vývoji Česka v průběhu 90. let. První propad hrubého domácího produktu (HDP ve stálých cenách) se projevil hned v letech 1990 a 1991. V roce 1992 došlo k růstu HDP, který přerušila krize v letech 1996 a 1998 (Žídek 2006; Vltavská – Sixta 2015). Již v průběhu druhé poloviny 90. let se sociologická a demografická pozornost zaměřila na příčiny výrazného poklesu úrovně plodnosti a vedle zdůvodnění hodnotové proměny ve společnosti (Rabušic 1996) se prosazoval také názor, že hlavní příčinou propadu byly měnící se ekonomické podmínky, které ke zvýšení pocitu nejistoty přispívaly (Rychtaříková 1997). Po roce 2000 byl znovu nastartován růst HDP, který byl ale přerušen globální finanční krizí v roce 2008 (Vltavská et al. 2018), jejíž důsledky byly ve vývoji evropských států patrné až do roku 2013 (Matysiak et al. 2020). Lze předpokládat, že aktuálně probíhající pandemie koronaviru, která má za následek proměnu celé řady sociálních a ekonomických podmínek, ovlivní nejen vývoj HDP, ale celkovou percepce nejistoty, a tedy i reprodukční chování českých žen⁷.

Již bylo zmíněno, že všechny tři pozorované faktory – změna společenských hodnot, postavení ženy ve společnosti a proměna ekonomické stability – ovlivňují reprodukční chování populace, přičemž převažujícím důsledkem je odklad plodnosti žen do vyššího věku. Lze však usuzovat, že se jejich vliv či intenzita vlivu může lišit s ohledem na životní fázi, ve které se jedinec nalézá (Ryder 1965). Z toho důvodu využívá předkládaná práce kohortního přístupu analýzy a zohledňuje reprodukční chování žen s ohledem na jejich ročník narození.

---

⁷ V případě vyspělých zemí je z teoretického hlediska očekáván pokles intenzity plodnosti především v důsledku zhoršení podmínek pro kombinaci pracovního a rodinného života, nárůstu ekonomické nejistoty a snížené dostupnosti metod umělého oplodnění (Aassve et al. 2020). Negativní vliv právě probíhající pandemie na reprodukční plány a jejich realizaci byl již potvrzen v zahraničních studiích (Luppi et al. 2020; Wilde et al. 2020).

Proměna společenských hodnot, proměna postavení ženy a vliv ekonomické nejistoty jsou často sledovány jako vnější charakteristiky jedince. Tato práce se ale zaměří na percepci časování plodnosti z pohledu žen samotných. Hlavním cílem je tak zjistit, co ovlivňuje časování plodnosti českých žen a jaké faktory hrají dominantní roli v realizaci časování plodnosti právě z pohledu žen.

2 Současný stav poznání v otázce časování plodnosti

Tato kapitola představuje současný stav poznání v tématu časování a realizace plodnosti ve vyspělých zemích, mezi které se řadí i Česko. Dosažené poznatky jsou tak možnou inspirací pro pochopení procesu odkladu plodnosti v Česku po roce 1989.

2.1 Časování narození prvního dítě

Narození potomka prvního pořadí předchází celý rozhodovací proces, který zahrnuje nejen otázku, zda děti vůbec mít, kolik jich celkem mít, s kým je mít, ale v neposlední řadě i kdy je mít. V odborné literatuře se můžeme setkat s více koncepty rozhodovacího procesu o reprodukčním chování. Prvním z nich je aplikace Ajzenovy teorie plánovaného chování (Ajzen 1991; Ajzen – Klobas 2013; Testa 2014; Dommermuth et al. 2011). Její podstatou je, že skutečně realizovaná plodnost je výsledkem reprodukčních záměrů jedinců v populaci. Teorie plánovaného chování rozlišuje tři klíčové faktory. Prvním jsou osobní postoje jedince, které rozlišují vztah jedince k dětem na pozitivní a negativní (tedy zda si přeje či nepřeje mít dítě). V případě pozitivního postoje k dětem, je u daného jedince obvyklejší plánovat dítě v dřívějším věku a neodkládat příliš své reprodukční plány (Dommermuth et al. 2011). Druhým faktorem jsou subjektivní normy jedince – které odráží kupříkladu chování jeho okolí, například zda pocítuje tlak ze strany rodiny či nikoliv – a ovlivňují tak časování reprodukčních plánů (Dommermuth et al. 2011). Třetím faktorem je vědomá kontrola chování, která odráží skutečnost, zda jedinec cítí, že narození dítěte je vzhledem k jeho aktuálnímu životnímu kontextu racionální, tj. že má například dostatečný finanční příjem či vyhovující bydlení (Testa 2014).

Zaměříme se nyní na jednotlivé klíčové faktory teorie plánovaného chování v kontextu české populace. Budeme-li větší velikost ideální rodiny považovat za projev pozitivního vztahu k dětem, pak můžeme využít poznatků Chromkové Manea a Rabušice (2013). Ve výběrovém šetření z roku 2011 zaznamenali, že mezi mladšími generacemi (porovnání mužů a žen⁸ ve věku 40–47 let a jedinců ve věku 48 let a starších⁹) se můžeme setkat s mírným poklesem obecného i osobního ideálního počtu dětí v rodině¹⁰. Pokud by tento pokles ideální velikosti rodiny byl

---

⁸ Zapojení mužů v tomto šetření a pozorování stejného trendu jako v případě žen je v tomto případě výhodou, neboť reprodukční chování je stále ještě výsledkem rozhodnutí obou budoucích rodičů, tedy jak muže, tak ženy.

⁹ Dotazovaní muži byli ve věku 40–55 let, přičemž jejich manželky/partnerky mohly být mimo tento věkový interval. Dotazovaní muži a ženy bez partnerky/partnera byli taktéž ve věkovém intervalu 40–55 let. Podrobněji v odborném textu Chromková Manea a Rabušic (2013).

¹⁰ Ideál obecný (tedy na úrovni celé společnosti); ideál osobní (tedy v případě, že by okolnosti byly vyhovující, kolik by si ideálně přáli mít děti).

přítomen i v generacích narozených později, pak by dle poznatků Domertmutha et al. (2011) měl za následek pozdější časování reprodukčních plánů mezi mladšími generacemi. Přítomnost dalších dvou faktorů v Ajzenově teorii plánovaného chování dokládá, že samotný postoj není jedinou podmínkou realizace plodnosti. V případě druhého faktoru, který odkazuje na subjektivní normy jedince, můžeme v kontextu českého vývoje plodnosti pozorovat vysoké normativní očekávání založení rodiny před rokem 1989¹¹, které poté oslabilo a již není na mladý pár vyvíjen tak silný tlak, aby uzavřel sňatek a založil rodinu. Nárůst vzdělanosti, a proměna politického režimu po roce 1989 přinesla větší variabilitu v životních drahách žen (Kuchařová et al. 2020), což se kupříkladu projevuje i v nárůstu výskytu opačného řazení událostí narození prvního dítěte a vstupu do manželství (Chaloupková 2011). Obecně však lze rostoucí variabilitu životních trajektorií připsat proměnám společenských hodnot a norem v rámci druhého demografického přechodu (Polesná – Kocourková 2016). Třetím faktorem v teorii plánovaného chování je vědomá kontrola chování, vezmeme-li v potaz vývoj v Česku, specificky rizika spojená s transformací politického a ekonomického zřízení státu a následně v první dekádě 21. století globální finanční krizi, pak lze usuzovat, že tento vývoj na celospolečenské úrovni mohl ovlivnit i situaci žen a mužů samotných a mohli tak změnit svá rozhodnutí o časování narození dítěte.

Druhým konceptem rozhodovacího procesu o plodnosti je koncept Wijzen (2002), která vychází z Ajzenovy teorie plánovaného chování, ale zaměřuje se detailněji na problematiku plodnosti. Ve svém konceptu považuje za důležité tři faktory: kontext kulturní, kontext socioekonomický a kontext technologický. V kulturním kontextu jsou obsaženy individuální i celospolečenské normy a hodnoty, tedy prvky, které jsou obsahem osobních postojů a subjektivních norem jedince v Ajzenově teorii. Socioekonomický kontext zohledňuje charakteristiky jedince, jakými je nejvyšší dosažené vzdělání či výše příjmu. Vzdělání je významným faktorem, který vede k pozdější realizaci plodnosti prvního pořadí. Souvisí to s přetrvávající společenskou normou, že mateřství by mělo být časováno až za dokončení vzdělání (Heckhausen 2006). Demografické studie, které se zabývají souvislostí odkladu plodnosti se vzděláním, ukazují, že významnou část pozdějšího časování plodnosti lze právě vysvětlit prodlužující se délkou studia (Ní Bhrolcháin – Beaujouan 2012; Neels et al. 2017). Rodičovství je tedy zřejmě plánováno s ohledem na očekávanou délku studia. V české společnosti od konce 80. let významně narostl podíl vysokoškolských studentů a absolventů (Bartoňová 2007; MŠMT 2019) a lze tak usuzovat, že se proměnil i věk, ve kterém ženy plodnost prvního pořadí plánují a následně i realizují. V analýzách české populace se skutečně potvrzují rozdíly v časování plodnosti podle vzdělanostních skupin žen (Rychtaříková 2010; Kurkin et al. 2018), kdy ženy s vyšším vzděláním realizují plodnost později, není ovšem zřejmé, zda se stejnou měrou mezi vzdělanostními skupinami liší jedinci již v samotném plánování plodnosti. Třetí kontextuální

---

¹¹ Životní trajektorie mužů a žen před rokem 1989 byly vysoce standardizované, což se projevuje vysokou intenzitou sňatečnosti v relativně nízkém věku (v průběhu 80. let byla sňatečnost svobodných kolem 90 % s mediánovým věkem nevěsty 22 let a v případě ženicha 24,5 let; viz např. Rychtaříková 1995; Sobotka et al. 2008; ČSÚ 2020) a manželství bylo zároveň nejčastější formou prvního partnerského soužití (Palonciová – Šťastná 2011). Po sňatku v krátkém rozestupu následovalo i narození prvního potomka (Kuchařová – Petrová 1997).

faktor – technologický – pak reflektuje dostupnost antikoncepčních a prokoncepčních prostředků, které ženě umožňují jak odklad plodnosti z nižších věků či realizaci plodnosti ve věku vyšším, kdy biologická schopnost mít děti může být limitována. I v této oblasti sehrál svoji roli vývoj v Česku po roce 1989, neboť došlo k nárůstu jak dostupnosti hormonální antikoncepce, tak dostupnosti metod umělého oplodnění (Kocourková – Fait 2011; Kocourková – Burcin 2012), což bezpochyby ovlivňuje způsob uvažování o časování založení rodiny.

Třetím konceptuálním přístupem v časování o rozhodování plodnosti je Millerův T-D-I-B¹² (1994; 2011). Miller sám vymezuje svůj model proti Ajzenově teorii plánovaného chování především s ohledem na skutečnost, že ve svém konceptu rozhodovacího procesu zahrnuje jednání obou jedinců, tedy muže i ženy¹³. Zároveň je posloupnost kroků v rozhodovacím procesu jednoznačně dána. Prvním krokem v rozhodovacím procesu je vývoj individuálních povahových rysů jedince (*traits*), které určují, zda jedinec v budoucnu vůbec bude po dětech toužit či nikoliv. Druhým krokem v rozhodovacím procesu je aktivace touhy po dětech (*desires*). Touha po dětech je pak následně přetransformována do reprodukčních plánů (*intentions*), které jsou v posledním kroku realizovány (*behavior*). Srovnáme-li tento sekvenční proces s teorií plánovaného chování, pak si můžeme všimnout, že osobní postoje a subjektivní normy sehrávají roli v prvních třech krocích sekvence, tedy až po tvorbu reprodukčních plánů, zatímco vědomá kontrola chování ovlivňuje krok, kde se plány mají přetvořit na skutečnost. V neposlední řadě si je třeba uvědomit, že ne všechny reprodukční plány musí být ve výsledku zrealizovány. S ohledem na úspěšnost realizace plánů plodnosti v předsevzatém čase tak mohou být definovány tři skupiny osob: 1) ti, co plodnost zrealizují dle svého plánu; 2) ti, co své reprodukční plány odloží na později; 3) ti, co své reprodukční plány zcela zruší (Kapitány – Spedér 2012)¹⁴. Úspěšnost realizace reprodukčních plánů se ukázala závislá nejen na věku jedince, jeho aktuálním počtu dětí, jeho rodinném stavu, vzdělání, ale i na percepce jistoty reprodukčního plánu či délce času, ve kterém je narození dítěte plánováno. Plán narození prvního potomka je s větší pravděpodobností realizován ženami, které dítě plánují v nižším věku (Kapitány – Spedér 2012). Klesající úspěšnost realizace reprodukčních plánů s věkem potvrdily i další studie (Berrington 2004; Beaujouan et al. 2019). V případě rakouských žen se ukázalo, že pozitivní vliv na realizaci plánů má i skutečnost, pokud je žena vdaná a má ukončené vysokoškolské vzdělání (Beaujouan et al. 2019). U norské populace se ukázalo, že úspěšněji jsou realizované reprodukční plány, které jsou uvažovány v krátkodobém horizontu (Dommermuth et al. 2015), což může souviset se zjištěním, že čím jistější si jedinec

¹² Písmena T-D-I-B reprezentují jednotlivé složky procesu: traits (povaha), desires (touha), intention (plán) a behaviour (chování).

¹³ V českém prostředí jsou zohledněni ženy i muži ve studiu jednodětnosti, kde se ukázalo, že příčinu toho, proč má žena jen jedno dítě, ačkoliv by si přála přinejménším děti dvě, lze hledat v partnerově životní dráze (Dudová 2020).

¹⁴ Toto třídění je v původní práci založeno na reprodukčních plánech a jejich realizaci v rámci panelového šetření *Generation and Gender Survey*. První vlna šetření dotazovala, zda respondenti plánují v následujících dvou letech potomka. Ve druhé vlně pak bylo zjišťováno, zda se jim nějaké děti narodily a kdy. V případě, že se dítě narodilo do tří let od první vlny šetření, pak byli respondenti označeni jako ti, co zrealizovali své reprodukční plány (*intentional parents*). Pokud se jim dítěte nenarodilo, ale v následující vlně uvedli, že dítě plánují i na dále, pak bylo označeni jako ti, co své reprodukční plány odkládají (*postponers*). V případě, že se dítě nenarodilo a v následující vlně nebylo ani plánováno, pak šlo o respondenty, které své reprodukční plány zcela zrušili (*abandoners*).

svým plánem je, tím spíše jej realizuje (Schoen et al. 1999; Toulemon – Testa 2005). Toto třídění můžeme najít i ve studii pro českou populaci, která vyhodnocovala realizaci záměrů plodnosti mezi lety 2005 a 2008, přičemž se ukázalo, že statisticky významně vyšší zastoupení odkládajících jedinců nalezneme právě mezi těmi, co jsou prozatím bezdětní v porovnání s těmi, co již jedno či více dětí mají (Kocourková – Šťastná 2021). Mezi těmi, co odkládají, bychom mohli usuzovat, že došlo k tzv. vědomé kontrole chování, tak jak ji definuje Ajzen (2013). Nabízí se tak otázka, co konkrétně je příčinou změny časování plodnosti?

Proměnu časování, konkrétně odklad plodnosti, můžeme sledovat jak v případě realizace plodnosti, tak v případě plánu samotného. Důvody vedoucí k pozdějšímu časování plodnosti můžeme pozorovat i skrze zdůvodnění bezdětnosti v závislosti na věku respondentky (Esteve – Trevino 2019). V mladším věku (méně jak 25 let) dominuje hlavně přesvědčení, že je na dítě respondentka ještě příliš mladá (uvedeno 74 % respondentek). Ve věkové kategorii 30–34 jsou nejčastějším zdůvodněním bezdětnosti ekonomické a pracovní důvody (36 %). Po 30. roce věku je stabilně (mezi 22 % až 25 %) zastoupeno zdůvodnění, že žena nemá partnera. S rostoucím věkem mezi bezdětnými narůstá podíl respondentek, které ve svém životě vůbec dítě mít nechtějí (od 11 % ve věku mladším 25 let až k 33 % ve věkové kategorii 45–49 let) a kterým v plodnosti brání zdravotní obtíže či přímo neplodnost (8 % ve věkové skupině 30–34 let a 25 % ve věkové skupině 45–49 let). Partnerské, příjmové i zdravotní důvody můžeme pozorovat nejen v případě časování plánu plodnosti (Wijsen 2002; Daniluk – Koert 2017), ale i v případě odkladu samotného plánu, tedy v časování realizace plodnosti (Ainsaar – Paaajanen 2009; Cooke et al. 2012).

V české odborné literatuře se s důvody odkladu plánování plodnosti setkáváme nepřímou. Dominují zde především důvody související s partnerem či jeho nepřítomností (Hašková – Rabušic 2008; Kvapilová Bartošová 2011; Lechnerová 2011), ale můžeme se setkat i s hodnotovými a ekonomickými zdůvodněními (Lechnerová 2011). Zcela opomíjené jsou možné odklady již naplánované plodnosti a jejich zdůvodnění.

Výše uvedené poukazuje na skutečnost, že samotné časování realizace plodnosti prvního pořadí je výsledkem časového plánu plodnosti a úspěšnosti jeho naplnění. **S ohledem na kontextuální vývoj v Česku po roce 1989 je prvním cílem zhodnotit proměnu a úspěšnost časování narození prvního dítěte napříč generacemi českých žen, které se podílí na odkladu plodnosti pozorovaného od počátku 90. let.**

2.2 Role ekonomické nejistoty v časování narození prvního potomka

Role ekonomické nejistoty je jedním ze tří hlavních artikulovaných faktorů nízké plodnosti. Je však nezbytně nutné rozlišovat na jaké úrovni ekonomická nejistota působí (zda na makro-ekonomické, tedy celospolečenské úrovni či na úrovni mikro-ekonomické, tedy na úrovni individuální) a v jakém kontextu. Kontextem je v tomto ohledu míněna skutečnost, že participace žen na pracovním trhu po druhé světové válce významně vzrostla, a to mělo za následek i proměnu vztahu mezi zaměstnaností a úrovní plodnosti. Zatímco do poloviny 80. let byl vztah mezi úrovní

plodnosti a participací žen na pracovním trhu negativní (tedy v případě většího zapojení žen byla plodnost nižší), tak od poloviny 80. let se jejich vzájemný vztah převrátil a v případě vyšší participace žen na pracovním trhu je pozorována i vyšší úroveň plodnosti (Engelhardt et al. 2004). Pozitivní vztah mezi úrovní plodnosti a úrovní zaměstnanosti naznačuje, že ekonomická aktivita je předpokladem úspěšné realizace plodnosti a v případě snížení dostupnosti pracovních míst tedy může dojít k poklesu úrovně plodnosti.

U vztahu ekonomické nejistoty a úrovně plodnosti z makro-ekonomického pohledu můžeme odlišit dva možné vlivy: vyšší úroveň nezaměstnanosti a působení ekonomické krize. V případě nezaměstnanosti byla pozorována nižší úroveň plodnosti v regionech s vyšší mírou nezaměstnanosti (Kravdal 2002). Vliv nárůstu míry nezaměstnanosti se ale může lišit s ohledem na různé vzdělanostní skupiny obyvatelstva. Zatímco u vysokoškolsky vzdělaných mužů a žen byl pozorován pokles úrovně plodnosti v obdobích vyšší úrovně nezaměstnanosti, tak u méně vzdělaných skupin obyvatelstva nikoliv (Kreyenfeld – Andersson 2014). Možnosti studia vlivu ekonomické krize na plodnost rozšířila globální finanční krize, která propukla po roce 2008. Součástí reakce na ekonomickou krizi byl i nárůst míry nezaměstnanosti, a tak jsou výsledky nepřekvapivé a v době ekonomické krize je pozorována nižší úroveň plodnosti (Goldstein et al. 2013; Kocourková et al. 2019). Pokles intenzity plodnosti ale nemusí být projevem definitivním, jak ukázala studie Adsera (2011). V oblastech přetrvávající vysoké míry nezaměstnanosti lidé mají tendenci odsouvat plodnost do vyššího věku a je zde tedy stále hypotetická možnost, že plodnost bude realizována v letech následujících.

Adsera (2011) svoji studii nezaměřila na vliv ekonomické nejistoty na úroveň plodnosti, ale na proměny časování plodnosti. Tento vztah je ale obvykle podrobněji sledován na mikro-ekonomické úrovni, kde jsou zohledněny různé charakteristiky jedince a jeho reprodukční plány v kontextu individuálního prožitku ekonomické nejistoty, která je nejčastěji prezentována prostřednictvím nezaměstnanosti. Významnými proměnnými, které ovlivňují vztah mezi individuální nezaměstnaností a úrovní plodnosti, je pohlaví, věk a vzdělání jedince. Odklad plodnosti v důsledku nezaměstnanosti je častěji pozorován u mužů než u žen, a to bez ohledu na jejich další charakteristiky (Pailhé – Solaz 2012; Schmitt 2012; Miettinen – Jalovaara 2020). V případě žen se vliv prožitku nezaměstnanosti liší v závislosti na jejich věku a vzdělání. Nezaměstnanost je tak důvodem odkladu především v případě žen s vyšším dosaženým vzděláním (Kreyenfeld 2010; Schmitt 2012), zatímco v případě méně vzdělaných a mladších žen plodnost spíše akceleruje (Kreyenfeld 2015; Miettinen – Jalovaara 2020).

V neposlední řadě je v případě vlivu ekonomické nejistoty na reprodukční chování potřeba zohlednit i vývoj opatření sociální a rodinné politiky. V Česku se po roce 1989 setkáváme především s trendem re-familializace, tj. s podporou matek, aby zůstávaly s malými dětmi co nejdéle doma (Kocourková 2002; Sirovátka – Bartáková 2008). Konkrétním projevem bylo prodloužení vyplácení rodičovského příspěvku ze tří na čtyři roky věku dítěte za podmínky velmi omezené možnosti přivýdělku. V 90. letech 20. století byla snaha omezit podporu rodin na sociální opatření, jejichž hlavním cílem byla redukce příjmových nerovností ve společnosti,

prevence chudoby a poskytování minima sociálního zabezpečení (Sobotka et al. 2008). Teprve po roce 2000 a především s přijetím první koncepce rodinné politiky v roce 2005 je v Česku poprvé v post-socialistickém období pozornost směřována na rodinu a problémy spojené s kombinací rodinného a profesního života s cílem zajistit možnost volby dle individuálních preferencí rodičů (Kocourková 2006; Kuchařová et al. 2019). Postupně tak dochází k nárůstu finančního příspěvku pro ženu na rodičovské dovolené, umožnění podílu otce na rodičovské dovolené či možnost flexibilního čerpání rodičovské dovolené dle individuálních preferencí spolu se zavedením možnosti přivýdělnku v průběhu rodičovské dovolené či využívání služeb denní péče o děti bez sankce v podobě ztráty nároku na finanční příspěvek (Kocourková 2010). Zlepšení situace rodin s malými dětmi prostřednictvím změn opatření rodinné politiky pravděpodobně sehrálo svoji roli v nárůstu úrovně plodnosti v Česku v první dekádě 21. století (Kocourková 2008). Stejně tak se prokázal vliv proměny opatření rodinné politiky při časování narození druhého potomka (Šťastná 2019; Šťastná et al. 2020). Ukázalo se, že vhodně nastavená opatření týkající se rodičovské dovolené, konkrétně její délka, finanční podpora a flexibilní čerpání, mohou uspořádat realizaci plodnosti druhého pořadí.

Zatímco působení makro-ekonomických podmínek na úroveň plodnosti lze očekávat obdobně ve všech vyspělých zemích, přičemž data pro Českou republiku jsou součástí těchto studií (Goldstein et al. 2013; Kocourková et al. 2019), tak v případě mikro-ekonomických studií, tedy na úrovni jednotlivce a jeho vlastního prožitku, který je obvykle studován na základě dat z výběrových šetření, již informace o vztahu ekonomické nejistoty a plodnosti v Česku chybí. **S využitím aktuálního datového zdroje je druhým cílem této práce zhodnotit, nakolik je časování plodnosti ovlivněno individuálním prožitkem nezaměstnanosti u českých žen.**

2.3 Časování narození druhého dítěte

V předcházející části byla pozornost směřována hlavně na časování narození prvního dítěte. Tím ale reprodukce nekončí, neboť většina evropských žen, české ženy nevyjímaje, považuje za ideál dvoudětnou rodinu (Šťastná 2007; Chromková Manea – Rabušic 2013; Sobotka – Beaujouan 2014; Kuchařová et al. 2019). Lze očekávat, že proměna časování narození prvního dítěte, které se ženám rodí čím dál tím později, může mít vliv i na plánování a realizaci plodnosti druhého dítěte (Berrington 2004; Kapitány – Spedér 2012; Beaujouan et al. 2019).

Pozdějšímu časování narození prvního dítěte ve vztahu k druhému dítěti je věnována pozornost i v odborné literatuře. Jsou sledovány dva možné efekty odkladu plodnosti prvního pořadí, jeden pozitivní a druhý negativní (Bratti – Tatsiramos 2012). Za pozitivní vliv je považováno, pokud žena v důsledku pozdní plodnosti prvního pořadí naplánuje a zrealizuje plodnost druhého pořadí v kratším intervalu, a v případě časování druhého dítěte, tak nedochází k významnějšímu odkladu. Toto autoři nazývají „*catch-up effect*“. Se zkrácením rozestupu mezi narozením prvního a druhého dítěte se můžeme setkat i v dalších odborných studiích (Kreyenfeld 2002; Bartus et al. 2013; Berg – Rotkirch 2014). Negativním projevem pozdějšího časování plodnosti prvního pořadí je pak možnost, že plánované druhé dítě již žena nestihne zrealizovat, tzv. „*postponement effect*“ (Bratti – Tatsiramos 2012).

Tento „*postponement effect*“ může souviset i s možným přehodnocením reprodukčních plánů, neboť reprodukční plány se mění v závislosti na věku ženy (Hayford 2009; Iacovou – Tavares 2011; Gemmil 2019). V celkovém pohledu se zdá, že reprodukční plány se s věkem ženy mírně redukuje. Podrobnější analýza ale ukázala, že bylo možno identifikovat různé skupiny žen, které se odlišovaly z hlediska vývoje reprodukčních plánů v závislosti na věku (Hayford 2009), přičemž nejpočetnější byla skupina žen, u kterých se reprodukční plány neměnily – u 67 % žen byla plánovaná velikost rodiny na úrovni prosté reprodukce po celou dobu mezi věkem 18 a 40 let¹⁵. Na poklesu reprodukčních plánů ženy s rostoucím věkem se významně podílí jejich partnerská historie spolu s proměnou jejich vzdělanostního a zaměstnaneckého statutu (Liefbroer 2009). Je tedy možné, že v důsledku pozdějšího plánování a realizace plodnosti prvního pořadí, pak bude od plodnosti druhého pořadí zcela upuštěno. Pravděpodobnost, že realizace plodnosti druhého pořadí nebude uskutečněná, narůstá s věkem ženy, je tedy nežádoucí, aby žena byla z nějakého důvodu nucena plodnost druhého dítěte odkládat, když si ji přeje realizovat.

Časování narození druhého potomka v literatuře určitá pozornost věnována je, zcela bez povšimnutí ale zůstávají zdůvodnění nerealizace plánu plodnosti druhého pořadí. **Vzhledem k tomu, že i po roce 1989 převažuje v Česku dvoudětný ideál rodiny, je třetím cílem zhodnotit časování plodnosti druhého pořadí mezi českými ženami, úspěšnost naplnění těchto plánů a zdůvodnění v případě jejich nenaplnění v předsevzatém čase.**

2.4 Stanovení a proměny plánu časování narození prvního dítěte

Miller (1994; 2011) ve svém rozhodovacím procesu o plodnosti zmiňuje čtyři po sobě jdoucí etapy, kterými krok za krokem oba jedinci v páru procházejí a které determinují jejich výslednou plodnost: utváření postoje jedince vůči dětem, aktivace touhy po dětech, plánování dětí a výsledná realizace plánu. V procesu tedy můžeme pozorovat určitou sekvenci fází, kterými si jedinec za účelem své reprodukce projde. Jak již bylo zmíněno, samotné plánování celkového počtu dětí je proces v čase proměnný a s rostoucím věkem jsou plány o celkové úrovni plodnosti přehodnocovány (Hayford 2009; Iacovou – Tavares 2011; Gemmil 2019). Obdobně byly zhodnoceny i reprodukční plány českých žen, tedy jak v průběhu času ženy přehodnocují plánovaný počet dětí na základě aktuální situace, ve které se nacházejí (Rabušic – Chromková Manea 2007).

Redukce plánované velikosti rodiny, ale může být důsledkem přehodnocení plánovaného věku pro jeho založení. Již bylo zmíněno, že posloupnost životních událostí je ve společnosti určitým způsobem normována, kdy narození prvního potomka je často řazeno až za dokončení studia (Heckhausen 2006). Před rokem 1989 bylo v Česku běžné, že založení rodiny předcházelo i sňatek (Kuchařová – Petrová 1997). V případě, že se žena rozhodne plán narození prvního dítěte

¹⁵ Další skupiny byly následující: 16 % žen ve věku 18 let plánovalo dvě děti, avšak jejich plány s věkem klesaly až k 0,5 dítěte ve věku 40 let. Další 12 % žen mělo již ve věku 18 let nadprůměrné reprodukční plány (mezi 3 a 3,5 dětmi) a jejich plán s rostoucím věkem narůstal. Poslední skupina (4 % respondentek) v průběhu svého života přehodnotila své již původně nízké reprodukční plány a rozhodla se žádné dítě neplánovat (Hayford 2009). Podrobně se procesu přehodnocení plánu směrem k bezdětnosti věnuje ve své práci Gemmil (2019).

posunout do vyššího věku, než původně plánovala, pak se pravděpodobně setkala s něčím, co ji bránilo v naplnění její původního reprodukčního záměru. K posunu narození dítěte do pozdějšího věku může teoreticky dojít ze dvou důvodů. Tím prvním je racionální přehodnocení ze strany samotné ženy, kdy si žena rozhodne, že je pro ni z nějakého důvodu lepší volbou realizaci plodnosti odložit. Příkladem volby dobrovolného přehodnocení plánu, tak může být právě potřeba dokončení studia či nalezení lepšího pracovního místa, což jsou okolnosti, ve kterých si žena rozhoduje sama o sobě. To potvrzuje i Rotkirch (2020) ve svém nedávno publikovaném diskuzním příspěvku, kde upozorňuje na skutečnost, že rozhodnutí pořídit si dítě předchází vědomé hodnocení stávajících podmínek (jako je vyhovující bydlení, stabilní příjem a fungující partnerský vztah). Pak následuje rozhodnutí přestat používat antikoncepci a přejít k realizaci plodnosti. Ve druhém případě může jít o shodu životních okolností, které ženě i přes její přetrvávající záměr plodnost neumožní zrealizovat. Hašková (2009) takovou událost označuje jako projev ženiny „nevolby“ a s příkladem se můžeme setkat i v zahraniční literatuře, která dokládá, že plodnost ve vyšším věku často není důsledkem pozdějšího plánování, ale okolností, které žena pociťovala, že nemá ve svém moci změnit: jako je stabilita partnerského svazku či zdravotní stav (Cooke et al. 2012). **Odklad časování plodnosti tak může mít různé příčiny. Z toho důvodu bylo čtvrtým cílem prozkoumat s využitím kvalitativní metodologie, jak české ženy o časování plodnosti uvažují, co determinuje jejich rozhodnutí, kdy si budou narození prvního dítěte plánovat a co je následně vede k tomu, že svůj plán nenaplní.**

3 Přehled výzkumných otázek

Tato práce si klade za cíl doplnit chybějící poznatky o principu rozhodování českých žen v otázce časování plodnosti a v percepci individuálních důvodů, které časování plodnosti ovlivňují. Konkrétně se tato práce snaží zodpovědět následující sady výzkumných otázek:

1. Jak se proměnilo časování narození prvního dítěte napříč generacemi českých žen, které se podílí na odkladu plodnosti pozorovaného od počátku 90. let? Nakolik je časový plán úspěšný? A co je důvodem jeho neúspěchu?
2. Jakou roli sehraává v časování narození prvního dítěte individuální prožitek nezaměstnanosti?
3. Jak se proměnilo časování narození druhého dítěte napříč generacemi českých žen? Nakolik je časový plán úspěšný? A co je důvodem jeho neúspěchu?
4. Jakým způsobem české ženy uvažují o časování plodnosti? Co determinuje rozhodnutí, kdy mít první dítě? A proč dochází ke změně plánu?

Tyto otázky se snaží zodpovědět následující publikace, na jejichž spoluautorství jsem se v průběhu doktorského studia podílela. Jmenovitě:

- [1] Šťastná, Anna – Slabá, Jitka – Kocourková, Jiřina. 2017. Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice. *Demografie* 59(3), 207–223. (autorský podíl 40 %)

- [2] Slabá, Jitka. 2020. Nezaměstnanost jako příčina deklarovaného odkladu založení rodiny? *Sociológia* 52(2), 132–152. (autorský podíl 100 %)
- [3] Šťastná, Anna – Slabá, Jitka – Kocourková, Jiřina. 2019. Druhé dítě – důvody neplánovaného odkladu a časování jeho narození. *Demografie* 61(2), 77–92. (autorský podíl 40 %)
- [4] Slabá, Jitka – Kocourková, Jiřina – Šťastná, Anna. 2021. Neplánovaný odklad mateřství do vyššího věku v životní dráze českých žen. *Sociológia* 53(1), 49–70. (autorský podíl 60 %)

4 Datové zdroje

V rámci zpracování disertační práce byly analyzovány tři typy dat. Prvním typem jsou data vypovídající o chování celé populace žen v reprodukčním věku, které pochází ze statistických hlášení Českého statistického úřadu a která jsou následně zpracována pro demografické účely a publikována prostřednictvím mezinárodní databáze Human Fertility Database. Tato data byla využita v rámci kapitoly „Kohortní analýza plodnosti českých žen“ a v publikaci [1] Šťastná et al. 2017.

Druhým typem jsou data z kvantitativního výběrového šetření „Ženy 2016“, která jsou analyzována ve všech čtyřech publikačních výstupech této disertace: [1] Šťastná et al. 2017; [2] Slabá 2020; [3] Šťastná et al. 2019; [4] Slabá et al. 2021.

Třetím typem jsou data z kvalitativního šetření „Ženy 2019“, která vstupují do analýzy v rámci publikace [4] Slabá et al. 2021.

4.1 Human Fertility Database

Mezinárodní databázi Human Fertility Database (HDF) spravuje Max Planck Institut pro demografii v Rostocku a Vídeňský demografický institut. Databáze obsahuje mezinárodně srovnatelné ukazatele plodnosti ze zemí s dostatečně kvalitní evidencí demografických událostí a s veřejně dostupnými daty. Pro Česko jsou zde data dostupná pro období 1950–2018 a to i s odlišením ukazatelů plodnosti dle pořadí narozeného dítěte.

V rámci kapitoly „Kohortní analýza plodnosti českých žen“ jsou převzaty z HDF a pro analýzu použity následující ukazatele: úhrnná a konečná plodnost žen do věku 40 let, průměrný věk matky při narození dítěte do věku 40 let z transverzálního i kohortního pohledu a kohortní věkově specifické míry plodnosti žen.

4.2 Kvantitativní výběrové šetření Ženy 2016

Kvantitativní výběrové šetření Ženy 2016 navazuje na panelový výzkum Generation and Gender Programme (GGS), jehož dvě vlny byly v Česku realizovány v letech 2005 a 2008. Sběr dat a správu panelu zajišťuje společnost SC&C. Od roku 2008 třetí vlna šetření v rámci projektu GGS

neproběhla a je tedy přínosem, že specifická část panelu byla alespoň využita pro tematicky zaměřené výběrové šetření Ženy 2016.

Velikost dostupného panelu pro šetření Ženy 2016 byla 10 956 respondentů, kteří se účastnili druhé vlny GGS v roce 2008 pod názvem „*Muži a ženy v ČR*“. Vzhledem k tematickému zaměření šetření Ženy 2016 byl tento panel zúžen pouze na ženy, které v roce 2008 dosahovaly věku od 18 do 42 let a v roce 2016 tak jejich věkové rozpětí odpovídá intervalu 26–50 let. Toto kritérium omezilo početnost panelu na 3737 respondentek, přičemž 653 z nich bylo i účastnicemi první vlny šetření GGS z roku 2005.

Dotazník použitý ve výběrovém šetření Ženy 2016 využil některé otázky z dotazníku GGS a byl doplněn o otázky směřované na okolnosti související s plánováním a realizací vlastní reprodukce dotazovaných žen. V období od prosince 2015 do února 2016 proběhlo připomínkování a programování dotazníku v rámci spolupráce agentury SC&C s Katedrou demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy.

Samotný výzkum probíhal v období od 30. března 2016 do 21. srpna 2016 přednostně metodou CAWI¹⁶, přičemž dostupná byla i metoda CATI¹⁷, kterou ale žádná z oslovených žen nevyužila. Z původních 3737 bylo úspěšně osloveno 3006 žen, s ostatními se nepodařilo navázat spolupráci v důsledku zastaralého kontaktního údaje. Z těchto 3006 žen se výzkumu zúčastnilo 1257 respondentek, přičemž 1202 dotazníků bylo vyplněno až do konce. Nicméně, nedokončené dotazníky neobsahují pouze odpovědi na poslední sekvenci otázek ohledně partnerské historie a lze je tak pro účely této disertace plně využít. Datový soubor obsahuje i váhy, které zohledňují věk, region a vzdělání respondentky. Vážená data jsou využita v případě publikace [1] Šťastná et al. 2017; a z části v publikaci [3] Šťastná et al. 2019, zatímco do publikací [2] Slabá 2020 a [4] Slabá et al. 2021 vstupují data nevážená, jelikož použití vah nemá z hlediska zvolené metodiky opodstatnění.

Dotazník obsahuje celkem 67 otázek. Vedle socio-demografických charakteristik jsou dotazovány i postoje a názory na rodičovství, zaměstnání a opatření podpory rodiny ze strany státu a historii partnerského soužití a socio-ekonomických statutů. Hlavní část dotazníku tvoří otázky věnované rodičovství a jeho plánování, ze kterého vychází zpracované analýzy této disertační práce.

Podoba použitých otázek z šetření

Z kvantitativního šetření byly použity následující otázky, v závorkách je uvedeno, jaké ukazatele byly jejich pomocí odvozeny:

1. V jakém měsíci a roce jste se narodila? (odvození věku v době šetření, odvození věku při narození prvního dítěte)
4. Jaké je Vaše nejvyšší ukončené vzdělání?

---

¹⁶ Computer Assisted Web Interviewing – sběr dat pomocí webového rozhraní, kde respondent vyplňuje dotazník samostatně.

¹⁷ Computer Assisted Telephone Interviewing – sběr dat prostřednictvím telefonického hovoru, kde tazatel zadává respondentovy odpovědi do dotazníku.

16. Kolik se Vám za život narodilo dětí?
17. a: V jakém měsíci a roce se narodilo Vaše dítě/děti? (odvození věku při narození prvního dítěte)
20. Když vezmete v úvahu všechny okolnosti ve Vašem současném životě, kolik dětí celkem chcete mít? (odvození plánovaného počtu dětí)
21. a: V jakém věku jste si plánovala mít první dítě?
21. b: V jakém věku jste si plánovala mít druhé dítě?
22. a: Když porovnáte věk, ve kterém jste si plánovala mít 1. dítě, a věk, kdy se vám 1. dítě narodilo, je možné říci, že: 1) První dítě se mi narodilo později, než jsem chtěla/plánovala; 2) První dítě se mi narodilo ve věku, kdy jsem jej chtěla/plánovala; 3) První dítě se mi narodilo dřív, než jsem původně chtěla/plánovala. (odvození úspěšnosti realizace plánu narození dítěte prvního pořadí)
22. b: Když porovnáte věk, ve kterém jste si plánovala mít 1. dítě, a váš současný věk, je možné říci, že: 1) První dítě se mi zřejmě narodí později, než jsem chtěla/plánovala; 2) První dítě se mi zřejmě narodí ve věku, kdy jsem jej chtěla/plánovala; 3) První dítě se mi zřejmě narodí dřív, než jsem původně chtěla/plánovala. (odvození úspěšnosti realizace plánu narození dítěte prvního pořadí)
24. Ohodnoťte každý z následujících důvodů podle toho, jak důležitou roli sehrál v tom, že se Vám 1. dítě narodilo (narodí) později, než jste plánovala. 1) zcela nedůležitou; 2) spíše nedůležitou; 3) spíše důležitou; 4) zcela důležitou
- Kvůli mému nebo partnerovu zdravotnímu stavu
  - Otěhotnění nám trvalo / trvá déle, než jsem předpokládala
  - Můj partner si přál mít děti později
  - Moje studium / zvyšování kvalifikace neumožňovalo mít dítě dříve
  - Moje práce a profesní aktivity neumožňovaly mít dítě dříve
  - Obava z nezaměstnanosti/ztráty zaměstnání/zhoršení pracovní pozice
  - Moje zájmy neumožňovaly mít dítě dříve
  - Kvůli nevyhovující bytové situaci.
  - Kvůli nedostatku peněz.
  - Neměla jsem (nemám) vhodného partnera.
  - Rozešla/rozvedla jsem se s tehdejším partnerem.
  - Jiný hlavní důvod, uveďte prosím jaký: .....
- (odvození nejsilnějšího faktoru odkladu a přítomnosti faktoru odkladu, redukce baterie do čtyř proměnných)
25. Ze seznamu vyberte tři nejdůležitější důvody, proč se Vám první dítě narodilo (narodí) později, než jste plánovala
26. a: Když porovnáte věk, ve kterém jste si plánovala mít 2. dítě, a věk, kdy se vám 2. dítě narodilo, je možné říci, že: 1) Druhé dítě se mi narodilo později, než jsem chtěla/plánovala; 2) Druhé dítě se mi narodilo ve věku, kdy jsem jej chtěla/plánovala; 3) Druhé dítě se mi narodilo dřív, než jsem původně chtěla/plánovala. (odvození úspěšnosti realizace plánu narození dítěte druhého pořadí)
26. b: Když porovnáte věk, ve kterém jste si plánovala mít 2. dítě, a váš současný věk, je možné říci, že: 1) Druhé dítě se mi zřejmě narodí později, než jsem chtěla/plánovala; 2) Druhé dítě se mi zřejmě narodí ve věku, kdy jsem jej chtěla/plánovala; 3) Druhé dítě se mi zřejmě narodí dřív, než jsem původně chtěla/plánovala. (odvození úspěšnosti realizace plánu narození dítěte druhého pořadí)

28. Ohodnoťte každý z následujících důvodů podle toho, jak důležitou roli sehrál v tom, že se Vám 2. dítě narodilo (narodí) později, než jste plánovala. 1) zcela nedůležitou; 2) spíše nedůležitou; 3) spíše důležitou; 4) zcela důležitou
- Kvůli mému nebo partnerovu zdravotnímu stavu
  - Již 1. dítě se mi narodilo později, než jsem plánovala
  - Otěhotnění nám trvalo / trvá déle, než jsem předpokládala
  - Můj partner si přál mít děti později
  - Moje studium / zvyšování kvalifikace neumožňovalo mít dítě dříve
  - Moje práce a profesní aktivity neumožňovaly mít dítě dříve
  - Obava z nezaměstnanosti/ztráty zaměstnání/zhoršení pracovní pozice
  - Moje zájmy neumožňovaly mít dítě dříve
  - Kvůli nevyhovující bytové situaci.
  - Kvůli nedostatku peněz.
  - Neměla jsem (nemám) vhodného partnera.
  - Rozešla/rozvedla jsem se s tehdejším partnerem.
  - Kvůli náročnosti péče o první dítě
  - Chtěla jsem mít víc času věnovat se prvnímu dítěti
  - Jiný hlavní důvod, uveďte prosím jaký: .....
- (odvození nejsilnějšího faktoru odkladu a přítomnosti faktoru odkladu, redukce baterie do pěti proměnných)
29. Ze seznamu vyberte tři nejdůležitější důvody, proč se Vám druhé dítě narodilo (narodí) později, než jste plánovala
63. Na závěr bychom se rádi zeptali na vaše pracovní a další aktivity od doby, kdy jsme s vámi mluvili naposledy (doplnit datum 2. vlny). Zajímají nás pouze ty činnosti, které trvaly minimálně tři po sobě jdoucí měsíce. Vybírejte, prosím, z činností uvedených na kartě. Pokud jste se ve stejném časovém období věnovala více činnostem zároveň, (například jste studovala a zároveň pracovala), vyberte tu aktivitu, kterou považujete za hlavní.
63. a: Která z položek uvedených na kartě vystihuje činnost, které jste se převážně věnovala v ... (doplnit datum druhé vlny)?
63. b: Co jste dělala poté, kdy jste přestala být (automaticky podle předchozí odpovědi z otázky 63a)?
- Student, žák ve škole nebo profesní přípravě (učení)
  - Zaměstnanec
  - Osoba samostatně výdělečně činná
  - Nezaměstnaný
  - V domácnosti
  - Na mateřské a rodičovské dovolené (včetně čtvrtého roku pobírání rodičovského příspěvku pokud rodič nepracuje)
  - Invalidní důchodce (také výdělečně činný)
  - Jiné
64. Ve kterém měsíci a roce jste začala být (automaticky z otázky 63)?
65. Ve kterém měsíci a roce jste přestala být (automaticky z otázky 63)?
- (z otázek 63 až 65 je odvozena historie socioekonomických statutů respondentky)

Historie socioekonomických statutů byla následně rozšířena i o informace z šetření GGS 2005 a GGS 2008, které je taktéž dotazovaly.

4.3 Kvalitativní výběrové šetření Ženy 2019

Potenciální informantky pro kvalitativní šetření byly vybrány na základě odpovědí z kvantitativního šetření Ženy 2016. Rozhodujícími parametry byl jejich věk, odpověď na otázku o úspěšnosti plánu narození prvního potomka (otázka 22a a 22b) a odpověď na otázku o hlavních třech důvodech odkladu plodnosti prvního pořadí (otázka 25). Do užšího výběru k možnému oslovení k účasti na kvalitativním výzkumu byly vybrány jen ženy, které uvedly, že se jim první dítě narodilo/narodí později, než plánovaly/chtěly a zároveň mezi hlavními zdůvodněními uvedly důvody z alespoň dvou odlišných oblastí¹⁸. U 25 respondentek z šetření Ženy 2016 se vyskytly tři různé oblasti zdůvodnění odkladu plodnosti prvního pořadí a u 112 dvě různé oblasti zdůvodnění. Celkem bylo kontaktováno prostřednictvím agentury SC&C 137 žen s nabídkou účasti na kvalitativním výzkumu. S možnou účastí souhlasilo 23 žen, které následně byly kontaktovány dvěma vyškolenými tazatelkami¹⁹ ohledně domluvení schůzky, na které by byl realizován hloubkový rozhovor na téma neplánovaného odkladu plodnosti prvního pořadí a jeho zdůvodnění. Původním záměrem bylo zrealizovat 8 hloubkových rozhovorů, vzhledem k přetrvávajícímu přínosu výpovědí byl následně vzorek rozšířen na 15 žen. Účast by byla umožněna i zbývajícím osmi ženám, tři z nich si ale možnou účast ve výzkumu rozmyslely a s pěti se nepodařil domluvit vhodný termín. Výsledný vzorek 15 žen reflektuje všechna hlavní zdůvodnění neplánovaného odkladu rodičovství, které byly pozorované v kvantitativním šetření. Zahnuje zároveň ženy v různých fázích realizace rodičovství – pět žen, které byly v době rozhovoru bezdětné (netěhotné ale plánující přinejmenším alespoň jedno dítě,) a deset žen, kterým se již první dítě narodilo (z nichž dvě již měly také druhé dítě a jedna byla s druhým dítětem těhotná).

Samotné kvalitativní šetření probíhalo prostřednictvím hloubkových rozhovorů, které byly realizovány v období mezi 1. listopadem 2019 a 15. prosincem 2019. Samotné realizaci kvalitativního šetření předcházela zkušební rozhovor vedený autorkou této disertační práce se ženou mimo vzorek kvantitativního šetření Ženy 2016. Tento zkušební rozhovor poukázal na skutečnost, že není možné ženu nechat volně vyprávět, jelikož je potřeba dotazovat další kontextuální informace, které mohou jednání respondentky do značné míry vysvětlit, a zároveň k retrospektivní povaze tématu bylo užitečné nabídnout témata, která s problematikou mohou

---

¹⁸ Rozlišované oblasti byly následující (vychází z výroků baterie otázek 24): 1) zdravotní (Otěhotnění nám trvalo/trvá déle, než jsem předpokládala; Kvůli mému nebo partnerovu zdravotnímu stavu); 2) partnerské (Můj partner si přál mít děti později; Neměla jsem (nemám) vhodného partnera; Rozešla/rozvedla jsem se s tehdejším partnerem.); 3) studijní či pracovní (Moje studium/zvyšování kvalifikace neumožňovalo mít dítě dříve; Moje práce a profesní aktivity neumožňovaly mít dítě dříve; Obava z nezaměstnanosti/ztráty zaměstnání/zhoršení pracovní pozice); 4) materiální (Kvůli nevyhovující bytové situaci.; Kvůli nedostatku peněz.); 5) ostatní (Moje zájmy neumožňovaly mít dítě dříve; Jiný důvod)

¹⁹ Tazatelkami byly Lenka Kocourková a Eliška Sýkorová.

souviset. Z toho důvodu byla při samotné realizaci kvalitativního šetření zvolena podoba polostrukturovaného rozhovoru, která vycházela z předem připraveného scénáře.

Základní podoba scénáře byla následující:

- Na úvod bych se vás ráda zeptala, zda máte nějaké děti nebo zda plánujete mít nějaké (další) děti?
- Vzpomenete si, kdy jste začala uvažovat, že si budete přát mít dítě? A kdy jste si tak plánovala, že byste ho chtěla mít?
- Z jakého důvodu jste si plánovala mít dítě v tomto věku?
- Změnila jste později názor/váš plán v jakém věku chcete mít dítě? A z jakého důvodu? Pod vlivem jaké situace?
- Kdy jste začala tušit, že asi vše nepůjde podle vašeho plánu?
- Bylo to skutečně poprvé nebo zpětně dokážete identifikovat náznaky pro budoucí odklad narození dítěte ve dřívějším období?
- V případě, že žádný problém nebyl, vše šlo podle plánu: co považujete za důležité, že se vám váš plán povedlo naplnit?
- Jiné ženy se setkávají s problémy v souvislosti s ... <viz otázky níže: studium, práce, partner, finance, bydlení, zdraví>, vzpomenete si, zda to mělo vliv i ve vašem případě?
  - Pociťovala jste, že váš plán ovlivnilo nějakým způsobem vaše studium či vaše profesní zájmy?
  - Měla jste tehdy/v plánovaném věku narození prvního dítěte partnera se kterým byste dítě měla? Byla jste si partnerovými kvalitami ohledně rodičovství jistá nebo jste měla nějaké pochyby?
  - Jaká byla vaše materiální situace? Byl příjem vaší domácnosti podle vašich potřeb? Byli jste spokojeni se svým bydlením?
  - Jak rychle se vám podařilo otěhotnět? Byli jste nějak limitováni zdravotním stavem (vaším nebo vašeho partnera)?
- Jak jste tento problém následně překonala? Co jste pro to musela vy nebo někdo jiný udělat?
- Vyřešilo to váš důvod odkládání těhotenství? Mohla jste/měla jste pak následně prvního potomka? Co bylo tím řešením? Jak jste daný problém vyřešila?
- Pokud ne, s jakým dalším problémem jste se setkala?
- Vzhledem k naplňování vašich rodičovských plánů, myslíte si, že může existovat opatření, které by odstranilo důvody, proč jste odkládala těhotenství?

5 Použité analytické metody

Následující kapitola představuje metody použité v průběhu zpracování jednotlivých publikačních výstupů a kapitoly „Kohortní analýza plodnosti českých žen“. Vzhledem k odlišným typům použitých datových zdrojů je i kapitola metodologie dělena s ohledem na jejich různorodost a odlišné možnosti analýzy.

5.1 Analýza dat evidence přirozené měny

Analýza dat z evidence přirozené měny je použita v rámci publikace [1] Šťastná et al. 2017 a v kapitole Kohortní analýza plodnosti českých žen. V rámci těchto příspěvků jsou počítány ukazatele odkladu, rekuperace a pravděpodobnosti zvětšování rodiny. Výpočty byly převážně vyhotoveny v programu R.

Ukazatel odkladu a rekuperace

Výpočet těchto ukazatelů vychází z práce Sobotky et al. (2011) a to z modelu referenční kohorty – metodického postupu analýzy dynamiky odkládání a následné rekuperace generační plodnosti. Jako referenční byla zvolena kohorta žen narozených v roce 1965 (podobně jako v předchozích publikacích: Šprocha 2014; Šprocha et al. 2018), protože je považovaná za kohortu, od které byly iniciovány změny v časování plodnosti.

Cílem této metody je zjistit, jak se vyvíjela intenzita odkladu plodnosti a intenzita následné rekuperace napříč studovanými generacemi. Pojmem odkládání se myslí kumulativní pokles plodnosti v mladším věku, resp. ve všech věkových skupinách, kde byl tento pokles zaznamenán v porovnání s referenční kohortou. Fáze rekuperace je definována jako následný kumulativní nárůst plodnosti ve starších věkových skupinách v porovnání s referenční kohortou.

V prvním kroku jsou spočteny kumulativní plodnosti pozorovaných kohort (F_c) na základě specifických měř plodnosti (f_c) ve věku y :

$$F_c(y) = \sum_{x=12}^{y-1} f_c(x)$$

Druhým krokem je výpočet rozdílu kumulovaných plodností v jednotlivých věcích mezi kohortou pozorovanou (F_c , kde kohorta c může nabývat hodnot 1966 až 1990) a kohortou referenční (F_{1965}).

$$F_c(y) - F_{1965}(y)$$

Následně se určuje, v jakém věku je pro pozorovanou kohortu $F_c(y)$ dosažen maximální rozdíl kumulovaných plodností mezi pozorovanou kohortou (c) a kohortou referenční (1965), tzv. věk dna (m). Tento rozdíl ve věku dna (m) je ukazatelem odkladu (P_c):

$$P_c = \sum_{x=12}^{m-1} [f_c(x) - f_{1965}(x)] = F_c(m) - F_{1965}(m)$$

Hodnota ve věku dna (m) je tedy maximálním rozdílem v kumulovaných plodnostech pozorované kohorty ($F_c(m)$) a referenční kohorty ($F_{1965}(m)$) a tento věk dna (m) se pro jednotlivé pozorované kohorty (1966–1990) může lišit. Vzhledem k tomu, že je sledován proces odkladu plodnosti do vyššího věku, tak hodnoty ukazatele odkladu (P_c) nabývají záporných hodnot, neboť v nižších věcích dochází ve srovnání s referenční kohortou (1965) nejprve k poklesu kumulativní úrovně plodnosti.

Od věku dna (m) se rozdíl realizované plodnosti mezi pozorovanou a referenční kohortou označuje jako rekuperace (R_c):

$$R_c = \sum_{x=m}^{55} [f_c(x) - f_{1965}(x)]$$

Samotný index rekuperace (RI_c) je následně počítán jako podíl rekuperace (R_c) z hodnoty ukazatele odkladu ($-P_c$):

$$RI_c = R_c / -P_c$$

V této práci je hodnota rekuperace a index rekuperace počítán samostatně do věku 35, 40 a 45 let.

Mezigenerační změna odkladu

Ukazatel odkladu (P_c) je definován jako maximální rozdíl kumulovaných plodností mezi pozorovanou a referenční kohortou. Během procesu odkladu hodnota ukazatele odkladu pro jednotlivé pozorované kohorty postupně roste, proto byl zkonstruován ukazatel mezigenerační změny odkladu (ICP_c). Tento ukazatel udává intenzitu, s jakou dochází k nárůstu odkladu plodnosti mezi sousedními pozorovanými kohortami (1966–1990). Cílem je určit, které generace zaznamenaly zrychlení procesu odkladu plodnosti, které zpomalení a které se již přiblížily vrcholu a další odklad plodnosti byl již minimální.

Ukazatel mezigenerační změny odkladu je spočten jako rozdíl hodnot ukazatele odkladu sousedních kohort:

$$\begin{aligned} ICP_c &= P_c - P_{c-1} \\ &= F_c(m) - F_{1965}(m) - (F_{c-1}(m) - F_{1965}(m)) \\ &= F_c(m) - F_{1965}(m) - F_{c-1}(m) + F_{1965}(m) \\ &= F_c(m) - F_{c-1}(m) \end{aligned}$$

Vzhledem k rozkolísanosti hodnot mezigenerační změny odkladu plodnosti (ICP_c) jsou v textu prezentovány také jejich klouzavé průměry ($avg(ICP_c)$) ze tří sousedících hodnot:

$$avg(ICP_c) = \frac{ICP_{c-1} + ICP_c + ICP_{c+1}}{3}$$

Pravděpodobnost zvětšování rodiny

Výpočet pravděpodobnosti zvětšování rodiny (PPR) vychází z věkově specifických měř plodnosti (f_x) jednotlivých kohort (c). V případě pravděpodobnosti zvětšování rodiny ze stavu bezdětného do stavu jednodětného ($PPR_{0,1}$) je hodnota shodná s výpočtem konečné plodnosti v daném věku ($CTFR$). Následující vzorec odpovídá pravděpodobnosti narození prvního dítěte do věku 45 let (Jasilioniene et al. 2015):

$$PPR_{0,1} = CTFR_1(c) = \sum_{x=12}^{45} f_1(x)$$

Pravděpodobnost zvětšování rodiny z jednodětné na dvoudětnou (PPR_2) se počítá jako podíl konečné plodnosti druhého pořadí a konečné plodnosti prvního pořadí:

$$PPR_{1,2} = CTFR_2(c)/CTFR_1(c)$$

Obdobně se spočte pravděpodobnost zvětšování rodiny na třídětnou (PPR_3). Tedy jako poměr konečné plodnosti třetího pořadí a konečné plodnosti druhého pořadí:

$$PPR_{2,3} = CTFR_3(c)/CTFR_2(c)$$

5.2 Analýza dat kvantitativního výběrového šetření

Data z kvantitativního šetření Ženy 2016 byla převážně zpracovávána prostřednictvím statistického softwaru SPSS. V rámci zpracování publikačních výstupů byla využita faktorová analýza, analýza kontingenčních tabulek, Kaplan-Meierova analýza přežívání a binární logistická regrese. Tato část si neklade za cíl jejich detailní popis, neboť ten je umístěn v samotných publikacích. Naopak nabízí doplnění informací, které z publikací nemusí být zřejmé.

Faktorová analýza

Faktorová analýza byla využita v případě zpracování publikací [1] Šťastná et al. 2017 a [3] Šťastná et al. 2019. Jejím hlavním přínosem byla redukce proměnných z baterií důvodů odkladu narození prvního a druhého dítěte (otázky 24 a 28).

V obou dvou případech byla využita rotace Varimax. U analýzy týkající se odkladu plodnosti prvního pořadí byly dotazované důvody odkladu zredukovány do čtyř skupin: materiální podmínky, práce a studium, nepřítomnost vhodného partnera a zdravotní problémy. Důvody odkladu plodnosti druhého pořadí byly zredukovány na pět skupin: materiální podmínky, práce a studium, nepřítomnost vhodného partnera, zdravotní problémy a role prvního dítěte. Ačkoliv jsou názvy skupin důvodů shodné pro první i druhé dítě, jejich analýzy probíhaly nezávisle a jsou zde mírné odlišnosti v tom, s jakou intenzitou původně dotazované důvody sytí výstupní skupiny důvodů.

Kontingenční tabulky

Výskyt úspěšnosti časování narození prvního i druhého dítěte spolu s redukovánými skupinami zdůvodnění odkladu narození dítěte, byl sledován s ohledem na další charakteristiky respondentek. Pro porovnání statisticky významných odlišností jednotlivých podskupin s ohledem na rozložení v celkovém vzorku žen byl využit chí-kvadrát test. Jeho výsledky jsou v publikacích ([1] Šťastná et al. 2017; [2] Slabá 2020; [3] Šťastná et al. 2019) zobrazeny pomocí znaménkového schématu.

Využití kontingenčních tabulek bylo především motivováno skutečností, že vzorek kvantitativního šetření ($N = 1257$) by byl po kombinaci všech sledovaných podskupin příliš malý a nebylo by tak možné sledovat jejich společný efekt.

Kaplan-Meierova analýza přežívání

Kaplan-Meierova analýza přežívání je použita v případě publikace [3] Šťastná et al. 2019. Výstupy jsou prezentovány prostřednictvím tabulek, které udávající mediánové hodnoty a jejich interval spolehlivosti. Vybrané tabulkové výstupy jsou ilustrovány i graficky. Analýza přežívání umožnila pozorovat rozdíly v časování přechodu mezi narozením prvního a druhého dítěte napříč různými skupinami žen (jmenovitě s ohledem na věk při narození prvního dítěte, dle úspěšnosti časování narození prvního dítěte a druhého dítěte a s ohledem na nejsilnější faktor odkladu narození druhého dítěte).

Binární logistická regrese

V případě publikace [2] Slabá 2020, která detailněji navazovala na publikaci [1] Šťastná et al. 2017 nebylo předmětem zájmu jen zjistit, jak se liší rozložení pozorovaného jevu (výskyt neplánovaného odkladu narození prvního dítěte), ale identifikovat působení nově sledovaného kritéria s ohledem na rok narození a vzdělání ženy, které výskyt neplánovaného odkladu determinují. Sledovanými kritérii je v textu individuální prožitek nezaměstnanosti před narozením prvního dítěte jako takový, s ohledem na předcházející socio-ekonomický status, na délku trvání nezaměstnanosti a s ohledem na kalendářní časování prožitku nezaměstnanosti. Data byla analyzována prostřednictvím binární logistické regrese. Vzhledem k limitující velikosti vzorku, byly kategorie roku narození a vzdělání ve článku [2] Slabá 2020 ještě více redukovány než v případě publikace [1] Šťastná et al. 2017.

5.3 Analýza dat kvalitativního šetření

Kvalitativní data z šetření Ženy 2019, které obsahuje 15 hloubkových rozhovorů, jsou použita pouze v případě publikace [4] Slabá et al. 2021.

Tematická analýza hloubkových rozhovorů

Na základě nahrávek rozhovorů byly externím odborníkem zajištěny jejich přepisy²⁰. Analýze textu nejprve předcházely poslech rozhovorů a následně opakované detailní pročitání přepisů. V první fázi byly identifikovány pasáže, které zmiňovaly časové plány informantky o narození prvního potomka – bylo identifikováno, v jakých etapách života se časové plány utváří či přehodnocují a jaké jsou jejich argumentované důvody.

V další fázi pak byla kódována témata, která s plánováním rodičovství souvisí. Hlavní pozornost byla zaměřena na samotné plánování, na informantkou stanovené podmínky založení rodiny, a na překážky, které následně realizaci plánů bránily. Z rozhovorů bylo identifikováno, v jakém období se zmiňovaná témata vyskytovala a zda se vyskytovala samostatně či společně. Následnou kombinací všech výpovědí byl vypořádan vzorec sekvenčnosti zdůvodnění plánovaného a neplánovaného odkladu.

Vzhledem k neposkytnutí souhlasu s propojením dat kvantitativního šetření Ženy 2016 a kvalitativního šetření Ženy 2019 nebylo v analýzách možné využít jejich přímou kombinaci.

---

²⁰ Písařské práce zajišťovala paní Hana Procházková (<https://www.pisarskeprace.cz/>).

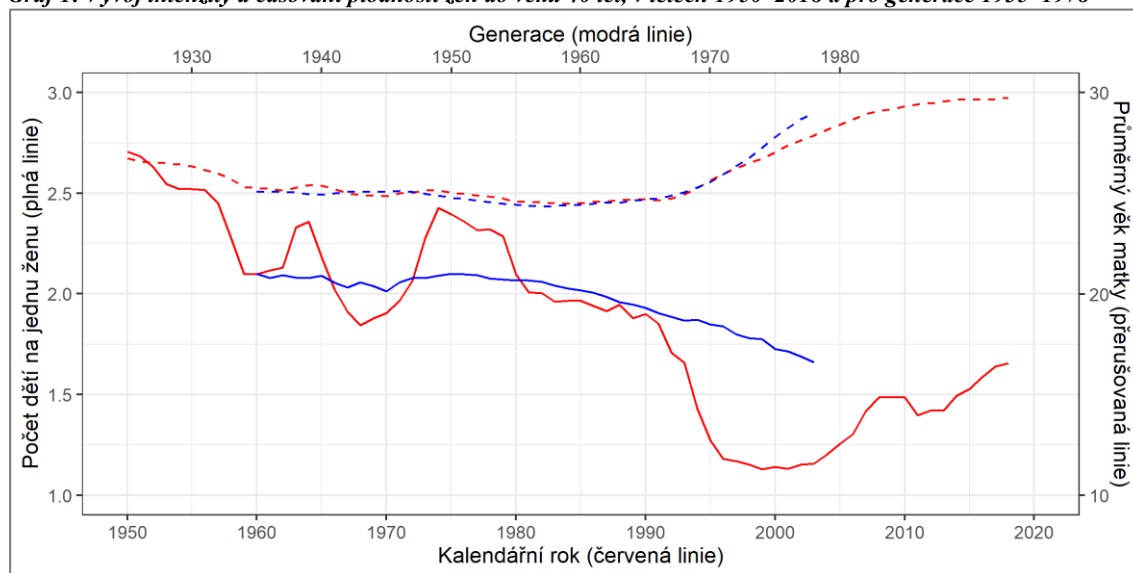
Nicméně skutečnost, že ženy vycházejí ze stejného panelu, beztak umožnila využití metod smíšeného výzkumu.

Zpracování informací z kvalitativního šetření probíhalo v anonymizované podobě.

6 Kohortní analýza plodnosti českých žen

Tato kapitola představuje vstupní demografickou analýzu pro stanovené výzkumné cíle týkající se procesu odkladu plodnosti v Česku a jež jsou naplněny v publikovaných článcích. Pro pochopení demografické významnosti tohoto procesu jsou shrnuty poznatky o vývoji intenzity a časování plodnosti českých žen do dokončeného věku 40 let. Jak je patrné z grafu 1, úhrnná plodnost (plná červená linie) se v průběhu 80. let 20. století dostala pod úroveň prosté reprodukce a v následující dekádě pak dramaticky klesla až ke svému dosavadnímu minimu v roce 1999, kdy nabývala hodnoty 1,13 dítěte na jednu ženu v reprodukčním věku (v tomto případě ze shora omezené věkem 40 let). Od roku 2000 pak můžeme sledovat postupný nárůst úrovně úhrnné plodnosti, která v roce 2018 dosáhla hodnoty 1,66 dítěte na jednu ženu. Vedle proměny intenzity plodnosti v průběhu 90. let dochází i k proměně jejího časování (červená přerušovaná linie), kdy dochází k rychlému nárůstu průměrného věku matky při narození dítěte z 24,69 let v roce 1990 na 29,74 let v roce 2018 při zohlednění živě narozených dětí ženám do věku 40 let. Již publikované studie ukazují, že za nárůstem průměrného věku je především proměna časování plodnosti a nikoliv skladba narozených dětí podle pořadí (Sivková – Hulíková Tesárková 2012; Křesťanová 2016).

Graf 1: Vývoj intenzity a časování plodnosti žen do věku 40 let, v letech 1950–2018 a pro generace 1935–1978

Zdroj dat: Human Fertility Database, vlastní zpracování.

Poznámka: zobrazena je intenzita a časování plodnosti žen do věku 40 let.

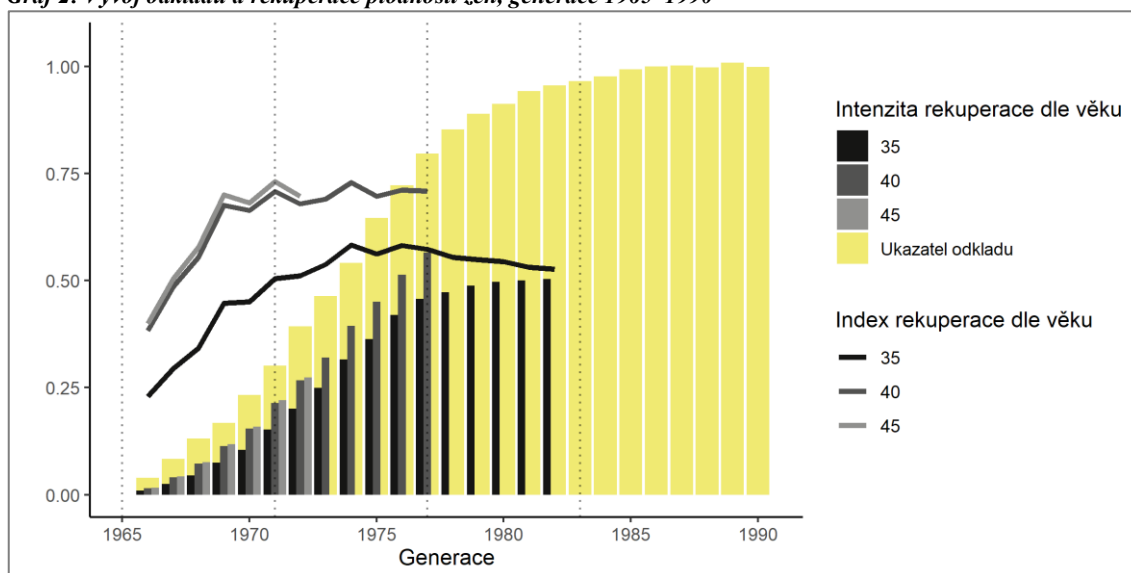
Ke změně intenzity a časování plodnosti nedochází jen z průřezového pohledu na data, ale taktéž z kohortního (modré linie v grafu 1). V grafu 1 jsou kohorty na horní ose x vyneseny s posunem o 25 let (generace 1965 tak odpovídá kalendářnímu roku 1990). Hodnota 25 let byla zvolena s ohledem na skutečnost, že průměrný věk matky při narození dítěte se v období před

rokem 1990 stabilně pohyboval kolem 25 let (viz graf 1). Z kohortního pohledu je pokles intenzity plodnosti mírnější, nicméně od generace 1952 se pohybuje pod úrovní prosté reprodukce a pro generaci 1978 je konečná plodnost žen do 40 let na úrovni 1,66 dítěte na jednu ženu. Stejně jako v průřezovém pohledu i v kohortním pozorujeme proměnu časování plodnosti, přičemž nárůst průměrného věku matky nastává od generace žen narozených v roce 1965 (průměrný věk 24,69 let). Poslední dostupnou generací, pro kterou můžeme zjistit dokončenou plodnost do věku 40 let, jsou ženy narozené v roce 1978, jejich průměrný věk při narození dítěte dosáhl 29,01 let.

Kohortní rozdíly v časování a realizaci plodnosti jsou hodnoceny s ohledem na skutečnost, že kontextuální proměny ve společnosti, které se odehrávaly v Česku po roce 1989, mohou mít odlišný efekt na reprodukční chování žen v závislosti na aktuální životní etapě, ve které se nalézají (Ryder 1965).

Za účelem kvantifikace odkladu plodnosti a intenzity, se kterou je odložená plodnost následně realizována ve vyšších věcích žen, byly spočteny ukazatele odkladu, rekuperace a indexu rekuperace plodnosti (Sobotka et al 2011). Z grafu 1 můžeme identifikovat konstantní nárůst průměrného věku matky při narození dítěte od generace žen narozených v roce 1965. Porovnáme-li plodnost generace 1965 s generacemi následujícími, můžeme nejprve pozorovat pokles intenzity plodnosti v nižších věcích, který je zapříčiněn právě odkladem plodnosti do vyššího věku. V následujících věcích pak dochází k realizaci odložené plodnosti, která je zvána rekuperací.

Graf 2: Vývoj odkladu a rekuperace plodnosti žen, generace 1965–1990

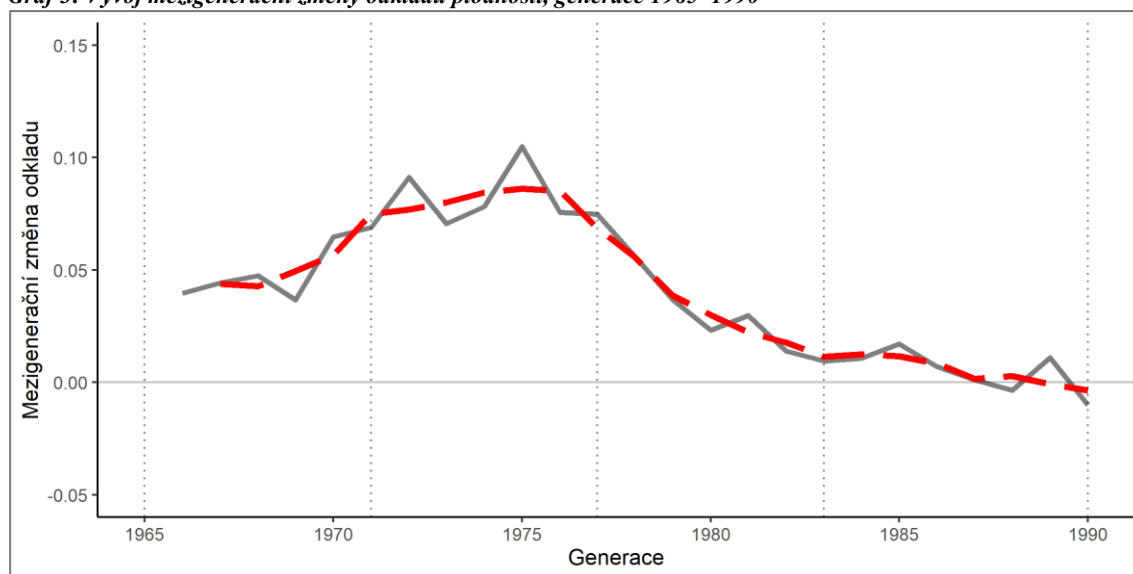
Zdroj dat: Human Fertility Database, vlastní zpracování.

Poznámka: hodnoty na ose y odpovídají ukazateli odkladu, rekuperaci a indexu rekuperace/100; referenční kohorta = 1965.

Graf 2 zobrazuje všechny tři výše jmenované ukazatele: ukazatel odkladu, rekuperaci a rekuperační index. Ukazatel odkladu (žluté sloupce v grafu 2) zobrazuje deficit nere realizované plodnosti v nižším věku žen mezi pozorovanými kohortami (1966–1990) a kohortou referenční (1965). Věk, ve kterém intenzita kumulované plodnosti dosáhla nejvyššího rozdílu (označovaný jako věk dna) se pohyboval mezi 30 lety pro generaci 1966 a 26 lety pro nejmladší pozorované

generace (1974–1990 s výjimkou generace 1985, kde odpovídal věku 27 let). Mezi generacemi 1965 a 1966 byl rozdíl v kumulativní intenzitě plodnosti pouze 0,04 dítěte na jednu ženu, zatímco mezi generacemi 1965 a 1990 již činil 1,00 dítěte. Graf 3 zobrazuje vývoj ukazatele mezigenerační změny odkladu mezi jednotlivými generacemi a umožňuje tak odlišit generace žen podle intenzity, s jakou docházelo k posunu časování plodnosti. U generací 1966 až 1970 dochází k akceleraci odkladu plodnosti, kdy každá následující generace zaznamenává prohlubující se snížení plodnosti v nižším věku oproti generaci předchozí. U generací 1971 až 1976 je odklad plodnosti nejintenzivnější, kdy v průměru se s každou sledovanou generací žen snižuje kumulativní plodnost v nižším věku o 0,08 dítěte na jednu ženu oproti generaci předchozí. U generací 1977 až 1982 se pokles kumulativní plodnosti v důsledku odkladu postupně zpomaluje a pro generace 1983 až 1990 zůstávají hodnoty kumulativní plodnosti již relativně neměnné. Pro potřeby publikovaných článků lze mezi sledovanými generacemi 1966–1990 zjednodušeně identifikovat tři skupiny: generace 1966–1970 charakteristické rychlým nástupem procesu odkladu plodnosti, generace 1970–1982 vyznačující se intenzivním odkladem plodnosti a generace 1983–1990, které již zaznamenávají stabilizaci procesu odkladu plodnosti. Případně je možné vymezit pouze dvě skupiny generací žen, tj. generace 1966–1982, které se s různou intenzitou na procesu odkladu plodnosti podílely a generace 1983–1990 vyznačující se zastavením dalšího odkládání plodnosti.

Graf 3: Vývoj mezigenerační změny odkladu plodnosti, generace 1965–1990

Zdroj dat: Human Fertility Database, vlastní zpracování

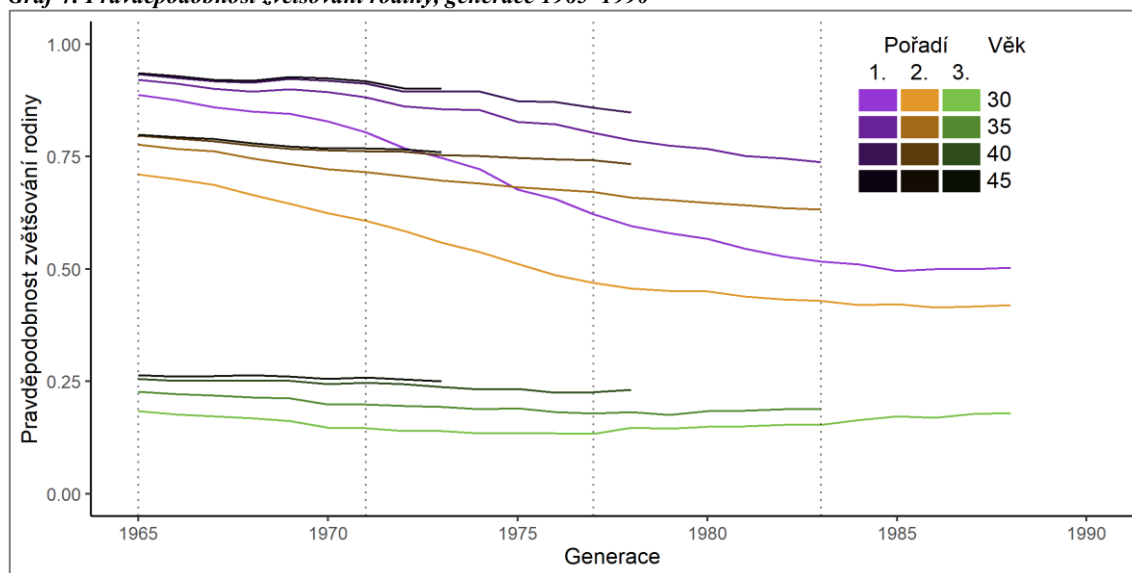
Poznámka: šedivá linie zobrazuje pozorované hodnoty, červená přerušovaná linie klouzavý průměr tří sousedních hodnot

Následně je zkoumáno, jak je odložená plodnost žen realizována ve starších věkových skupinách, které následují po dosažení věku dna. Realizace odložené plodnosti žen, tzv. rekuperace, je sledována v grafu 2 pro jednotlivé generace prostřednictvím šedivých sloupců, a to zvláště do věku 35, 40 a 45 let. Nejtmavší šedivé sloupce reprezentují rekuperovanou plodnost žen do věku 35 let. Generace žen narozená v roce 1982 dosáhla kumulativní intenzitu plodnosti ve věku dna, tj. ve věku 26 let, o 0,96 dítěte na jednu ženu nižší než generace žen narozených v roce 1965 (žlutý sloupec). Z této odložené plodnosti o intenzitě 0,96 dítěte se následně ženám

do věku 35 let narodilo 0,50 dítěte (šedý sloupec nejtmaší barvy). Přetrvávajícím rozdílem v úrovni konečné plodnosti do věku 35 let mezi generacemi 1965 a 1982 tak zůstává 0,46 dítěte na jednu ženu. Údaje o rekuperaci do věku 40 let jsou dostupné zatím pouze pro generace do roku 1977 (střední odstín šedé v grafu 2). Ukazuje se, že zatímco mezi věky 35 a 40 let ještě dochází k nezanedbatelné rekuperaci, tak mezi věky 40 a 45 (světle šedé sloupce) je již úroveň rekuperace zanedbatelná.

Intenzita rekuperace nemusí být vyčíslena jen hodnotou narozených dětí na jednu ženu ale i ve vztahu k ukazateli odkladu pomoci tzv. indexu rekuperace. Po nárůstu u prvních generací, které začaly odkládat plodnost (1966–1970) se pro generace 1971–1977 hodnota indexu rekuperace do věku 40 let pohybuje kolem 72 %. Tj. z dětí, které se oproti generaci 1965 ženám nenarodily ve věku před dosažením věku dna, se v následujících věcích narodilo 72 %. Odložená plodnost tak nebyla zcela realizována ve vyšším věku žen a došlo tedy k poklesu úrovně konečné plodnosti.

Graf 4: Pravděpodobnost zvětšování rodiny, generace 1965–1990

Zdroj dat: Human Fertility Database, vlastní zpracování.

Výše uvedené ukazatele se vztahují na celkovou plodnost bez odlišení pořadí narozeného dítěte. Nyní se zaměříme na mezigenerační rozdíly s ohledem na děti narozené v prvním, druhém a třetím pořadí. Přesněji na pravděpodobnost zvětšování rodiny napříč pozorovanými generacemi. Graf 4 zobrazuje pravděpodobnost narození prvního dítěte u bezdětných žen, druhého dítěte u žen jednodětných a třetího dítěte u žen dvoudětných. Pravděpodobnosti dle pořadí dítěte jsou barevně odlišeny, stejně tak je odlišena pravděpodobnost s ohledem na věk žen, která ukazuje na změny časování plodnosti (kdy tmavší odstín odpovídá vyššímu věku).

Napříč sledovanými generacemi můžeme sledovat mírný pokles pravděpodobnosti narození prvního dítěte do věku 45 let. Ukazatel pravděpodobnosti narození prvního dítěte do věku 40 let (fialové linie v grafu 4) naznačuje, že by v následujících kohortách mohl tento trend pokračovat. Zatímco pro ženy narozené v roce 1965 byla pravděpodobnost narození prvního dítěte 93 %, tak pro ženy narozené v roce 1978 to bylo již jen 85 %. Proměnu časování ilustruje vývoj

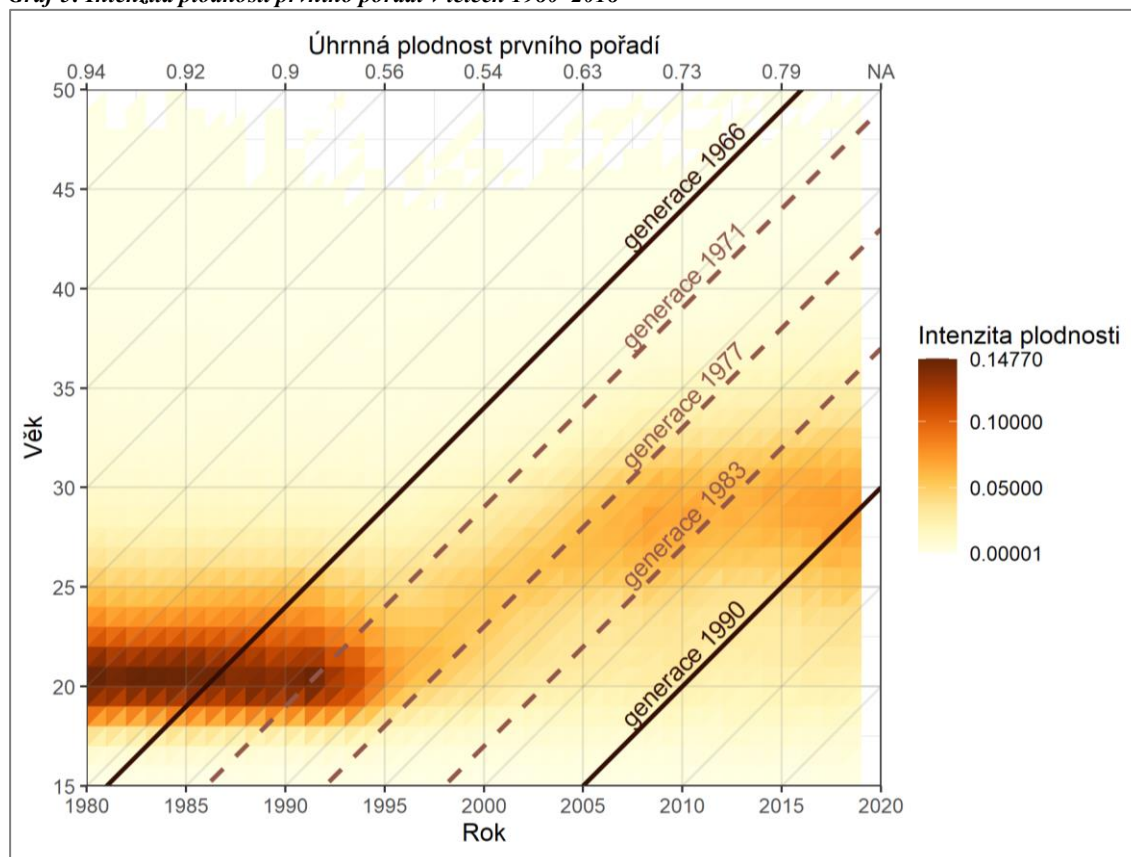

pravděpodobnosti narození prvního dítěte do věku 30 let. Zatímco pro ženy narozené v roce 1965 byla pravděpodobnost narození prvního dítěte 89 % (tedy pouze o čtyři procentní body méně než ve věku 40 let), tak pro ženy z generace 1978 byla pouhých 60 % (tj. o 25 procentních bodů méně než ve věku 40 let). Zároveň mezi mladšími generacemi pravděpodobnost narození prvního dítěte do věku 30 let stále klesala až do generace 1982. Pro generace 1983 a mladší již setrvává na úrovni pouhých 50 %.

Mírný pokles pravděpodobnosti mezi generacemi 1965 a 1978 lze nalézt i v případě narození druhého dítěte (žluté linie v grafu 4). Zatímco ženám narozeným v roce 1965 se do věku 40 let narodilo druhé dítě s 80% pravděpodobností, tak ženám z generace 1978 již pouze se 73% pravděpodobností. I zde lze pozorovat proměnu v časování. Pravděpodobnost narození druhého dítěte ženám do věku 30 let byla 71 % pro generaci žen narozených v roce 1965 a 46 % pro ženy narozené v roce 1978. Až do generace 1982 poklesla pravděpodobnost na 43 % a pro generace 1983 a mladší se pohybuje mezi 41 a 43 %.

V případě pravděpodobnosti narození třetího dítěte (zelené linie v grafu 4) nedochází mezi generacemi k významným proměnám. Pravděpodobnost narození třetího dítěte ženám do věku 45 let se pro generace 1965 až 1973 pohybuje kolem 25 % a do věku 30 let napříč všemi sledovanými generacemi (1965 až 1988) nabývá hodnot mezi 15 a 18 %.

Graf 5: Intenzita plodnosti prvního pořadí v letech 1980–2018

Zdroj dat: Human Fertility Database, vlastní zpracování.

Podstatná část této disertační práce cílí především na časování plodnosti prvního pořadí, proto jsou v grafu 5 porovnány detailní věkově-specifické míry plodnosti prvního pořadí. Toto zobrazení nám umožňuje identifikovat zřejmé rozdíly v časování napříč jednotlivými skupinami generací, tak jak byly definovány výše na základě intenzity odkladu celkové plodnosti.

Výběrové šetření Ženy 2019 zachycuje generace žen (1966–1990), které se převážně podílí na plodnosti realizované v Česku po roce 1989 a které reprezentují proces odkladu plodnosti do vyššího věku. Z grafu 5 je čitelný posun časování narození prvního dítěte. Zatímco koncem 80. let 20. století byla plodnost prvního pořadí dominantně realizována ve věku kolem 20 let ženy, tak ve druhé dekádě 21. století převažovala mezi věkem 28 a 30 let. Zároveň je vidět, že intenzita plodnosti v dominantních věcích se v čase snížila. Toto zobrazení zároveň jasně ilustruje, jak se posun v časování plodnosti do vyššího věku žen podílí na propadu transversální intenzity plodnosti, kdy v průběhu 90. let úhrnná plodnost klesla pod 0,65 dítěte prvního pořadí na jednu ženu. Posledním přínosem grafu je promítnutí těchto transversálních hodnot v kohortním pohledu. Vezmeme-li v potaz první vymezenou skupinu žen, generace 1966–1970, pak vidíme, že většina její plodnosti prvního pořadí byla realizována ve věku do 25 let. Druhá vymezená skupina žen, generace 1971–1976, zahrnuje ženy, z nichž některým se první dítě narodilo v časném věku, ale některé již plodnost odložily. Třetí vymezená skupina, generace 1977–1982, jsou ženy, které ještě z menší části realizovaly plodnost ve věku do 25 let, ale dominantním se již stává pozdější časování plodnosti. V poslední vymezené skupině, generace 1983–1990, ženy již minimálně realizují plodnost před dosažením věku 25 let. Graf 5 zároveň umožňuje jednoduchou identifikaci, co jsou obvyklé věky pro realizaci reprodukce prvního pořadí v jednotlivých skupinách generací a umožňuje tak usuzovat, jak mohly jednotlivé události v kalendářním čase (např. krize v druhé polovině 90. let či finanční krize po roce 2008) ovlivnit reprodukční plány daných generací.

7 Shrnutí výsledků publikací disertační práce

V posledních třech dekádách se úroveň úhrnné plodnosti českých žen drží pod hranicí prosté reprodukce i přes skutečnost, že přetrvávajícím ideálem je dvoudětná rodina. Jedním z podstatných rysů proměny reprodukčního chování české populace je odklad plodnosti do vyššího věku. Jednotlivé publikace disertační práce přináší odpovědi na výzkumné otázky definované ve třetí kapitole. Pozornost je zaměřena na generace žen, které se významně podílely na reprodukci české populace po roce 1989, specificky na ženy narozené mezi lety 1966 a 1990.

Datovou oporou pro zpracování disertační práce bylo kvantitativní výběrové šetření Ženy 2016, které nepřímou navazuje na dvě vlny výzkumu Generation and Gender Programme v Česku realizovaném v letech 2005 a 2008, a navazující kvalitativní šetření Ženy 2019.

Časování narození prvního dítěte

První publikace [1] Šťastná et al. 2017 zodpovídá otázky ohledně proměny plánování narození prvního potomka a jejich úspěšnosti. Významným poznatkem je, že za pozorovaným odkladem

průměrného věku ženy při narození prvního dítěte je z velké části proměna plánovaného věku pro založení rodiny. Ženy narozené v letech 1966–1970 přednostně plánovaly první dítě do věku 25 let (74 % těchto žen). Ženy narozené v letech 1971–1982 stále z části plánovaly první dítě do věku 25 let (40 %), avšak majorita plánovala první dítě již ve věku starším, a to ve věku 25–29 let (45 %). Ženy z nejmladších generací, narozené v letech 1983–1990, svoji reprodukci plánovaly ještě později, 52 % ve věku 25–29 let a 30 % a ve věku 30 let či později. Rozdíly v plánování plodnosti prvního pořadí jsou patrné i při odlišení vzdělanostních skupin, kdy ženy s vysokoškolským vzděláním plánují narození prvního dítěte později než ženy s nižším vzděláním. Lze tedy soudit, že proměna vzdělanostní skladby jednotlivých generací, tak sehrála podstatnou roli v plánování plodnosti.

Pozdější plánování rodičovství lze vnímat jako reakci na rostoucí možnosti realizace na pracovním trhu, které podněcují i nárůst vzdělanosti. Jak již bylo zmíněno, plán narození dítěte je pouze mezikrokem k samotné realizaci. Z celkového vzorku respondentek z šetření Ženy 2016, které plánovaly či již měly přinejmenším jedno dítě (N=1222), pouhých 44 % úspěšně naplní/naplnilo své plány o časování narození prvního dítěte. Mezi zbylými ženami 19 % deklarovalo, že se jim první dítě narodilo či narodí dříve, než plánovaly a 32 % uvedlo, že se dítě narodilo či narodí naopak později než v plánovaném věku. Deklarace pozdějšího narození potomka oproti plánovanému věku je častější mezi ženami z mladších generací (46 % u generací 1983–1990 oproti 22 % u generací 1966–1970 a 30 % u generací 1971–1982) a ženami s vysokoškolským vzděláním (44 % u vysokoškolsky vzdělaných žen oproti 36 % u žen s maturitou a 20 % u žen s nižším vzděláním). Jak naznačuje generační a vzdělanostní struktura, vyšší podíl žen, jimž se nepodařilo včas zrealizovat plány narození prvního dítěte, je mezi těmi, které první dítě ve vyšším věku i plánují (47 % z těch žen, které plánují první dítě ve věku 30 let či později, oproti 39 % z těch žen, které plánují dítě ve věku 25–29 let a 20 % z těch, co plánují první dítě ve věku 24 let či dříve).

Z výše uvedeného je zřejmé, že za posunem průměrného věku při narození prvního dítěte napříč generacemi žen narozených v letech 1966 až 1990 je z velké části proměna plánovaného věku. S rostoucím podílem se na odkladu podílí i skutečnost, že se ženám nedaří plány následně zrealizovat. Jsou tak identifikovány dvě hlavní části odkladu: plánovaný a neplánovaný.

Podrobnější analýza se zaměřovala na zdůvodnění neplánovaného odkladu narození prvního dítěte. Byly rozlišeny čtyři hlavní skupiny důvodů – materiální podmínky, práce a studium, nepřítomnost vhodného partnera a zdravotní problémy – přičemž každá respondentka mohla identifikovat více příčin neplánovaného odkladu. Materiální podmínky společně s prací a studiem byly jako zdůvodnění častěji uváděny ženami narozenými v letech 1983–1990, (58 %, respektive 60 % oproti zastoupení těchto zdůvodnění u všech odkládajících žen, které je 45 %, respektive 38 %). Práce a studium jsou taktéž častěji uváděny ženami s vysokoškolským vzděláním (53 % oproti 38 %). Významným prvkem je i nepřítomnost vhodného partnera, která má pravděpodobně za příčinu již samotné plánování narození prvního dítěte v pozdějším věku, neboť je častěji uváděna ženami, které plánují první dítě až ve věku 30 let či později (57 % oproti 45 %). Poslední

skupina zdůvodnění neplánovaného odkladu, zdravotní důvody, se napříč zájmovými podskupinami liší jen mírně, přičemž tento důvod uvedlo z celkového počtu 49 % žen.

Vliv ekonomické nejistoty na časování narození prvního dítěte

Mezi nejmladšími ženami (generace 1983–1990), které mají zároveň nejvyšší proporční zastoupení vysokoškolsky vzdělaných žen je častější výskyt materiálních a studijně-pracovních motivací neplánovaného odkladu. Lze usuzovat, že obdobným překážkám v realizaci plánované plodnosti budou čelit i generace následující. Z toho důvodů se druhá publikace [2] Slabá 2020 zaměřuje na vliv individuální ekonomické nejistoty na úspěšnost realizace plánu narození prvního dítěte.

Individuální působení ekonomické nejistoty bylo sledováno prostřednictvím prožitku nezaměstnanosti ženy před narozením prvního dítěte. S ohledem na poznatky z publikace [1] Šťastná et al. 2017 byl brán v potaz i ročník narození ženy a její nejvyšší dosažené vzdělání, neboť tyto charakteristiky významně ovlivňují intenzitu deklarace neplánovaného odkladu. Vliv individuálního prožitku nezaměstnanosti na deklaraci neplánovaného odkladu byl s ohledem na do té doby dostupnou literaturu (Meron – Widmer 2002; Kravdal 2002; Del Bono et al. 2015; Kreyenfeld – Andersson 2014) prezentován pomocí čtyř modelů, které se lišily v definici prožitku nezaměstnanost.

První model zahrnovat jako vysvětlující proměnou všechny výskyty individuálního prožitku nezaměstnanosti (bez ohledu na jeho délku, předcházející činnost či kalendářní časování). V tomto případě se vliv individuálního prožitku nezaměstnanosti na deklaraci neplánovaného odkladu nepotvrdil. Druhý model zahrnoval prožitek ztráty zaměstnání (nezahrnoval tedy například nezaměstnanost, které předcházelo studium či jiný status ekonomické neaktivity). Tento model poskytl oporu o vlivu ekonomické nejistoty na deklaraci neplánovaného odkladu, kdy ženy, které prožily ztrátu zaměstnání, deklarovaly pozdější narození prvního potomka s 1,8krát větší šancí než ženy, které ztrátu zaměstnání před narozením prvního dítěte neprožily. Třetí model pracoval pouze se záznamy o nezaměstnanosti, která trvala déle jak šest měsíců. Její vliv na deklaraci neplánovaného odkladu se nepotvrdil. Poslední model zohledňoval kalendářní datování prožitku nezaměstnanosti ve vztahu ke globální finanční ekonomické krizi započaté v roce 2008. Ukázalo se, že ženy, které prožily nezaměstnanost v roce 2008 či později 1,9krát častěji deklarovaly neplánovaný odklad narození prvního dítěte.

V souhrnu se pro deklaraci neplánovaného odkladu ukázala jako důležitá příslušnost k nejmladší skupině generací (1983–1990), vysokoškolské vzdělání, prožitek ztráty zaměstnání a prožitek nezaměstnanosti v roce 2008 či později. Napříč těmito charakteristikami byl porovnán výskyt detailních zdůvodnění odkladu. Jak je již známo z publikace [1] Šťastná et al. 2017 ženy z generací 1983–1990 a vysokoškolsky vzdělané ženy častěji uvádějí zdůvodnění související se studiem a prací. Oproti tomu ženy, které prožily ztrátu zaměstnání, častěji zdůvodňovaly neplánovaný odklad nevyhovujícími bytovými podmínkami (toto zdůvodnění se vyskytovalo mezi až třemi nejdůležitějšími z 27 % oproti 15 % v celkovém vzorku odkládajících žen). Ženy, které prožily nezaměstnanost v roce 2008 či později taktéž častěji uváděly nevyhovující bydlení

jako příčinu neplánovaného odkladu (32 % oproti 15 %), vedle toho se ale také častěji potýkaly s nedostatkem peněz (28 % oproti 15 %).

Detailnější analýza publikace [2] Slabá 2020 upozornila na skutečnost, že neplánovaný odklad a jeho zdůvodnění úzce souvisí s životní trajektorií ženy samotné a neplánovaný odklad tak může být důsledkem proměny životní situace ženy.

Časování narození druhého dítěte

Neplánovaný odklad, který odsouvá realizaci narození prvního dítěte do pozdějšího věku, následně ovlivňuje i realizaci plánu druhého dítěte. Publikace [3] Šťastná et al. 2019 se zaměřila na vzájemný vztah časování prvního a druhého dítěte, na úspěšnost realizace časového plánu narození druhého dítěte a na zdůvodnění případného neplánovaného odkladu narození druhého dítěte.

Do této analýzy vstupovaly pouze ženy, které již měly alespoň jedno dítě a plánovaly minimálně dvě děti (N=866). Mezi těmito ženami bylo 25 % těch, které deklarovaly neplánovaný odklad narození prvního dítěte a 34 % těch, co neplánovaně odkládaly narození druhého dítěte, přičemž 13,5 % neplánovaně odkládalo narození prvního i druhého dítěte. Stejně jako v případě prvního dítěte i zde byly deklarované důvody neplánovaného odkladu seskupeny do hlavních skupin. Vedle čtyř původních zdůvodnění (materiální podmínky, práce a studium, nepřítomnost vhodného partnera a zdravotní problémy) v případě druhého dítěte přibýlo ještě páté: role prvního dítěte (v souvislosti s větší náročností péče o první dítě, touze věnovat péči o první dítě více času či vzhledem ke skutečnosti, že již první dítě se narodilo později, než bylo původně plánováno). Odlišnosti ve výskytu deklarovaného důvodu s ohledem na rok narození a dosažené vzdělání ženy byly statisticky významné u následujících zjištění: U nejmladší generace žen (narozené v letech 1983–1990) se častěji vyskytoval odklad narození druhého dítěte v důsledku nevyhovujících materiálních podmínek (uvedeno 46 % z nejmladší skupiny žen oproti 33 % žen vstupujících do analýzy). V případě žen, které mají ukončené vysokoškolské vzdělání, častěji v neplánovaném odkladu druhého dítěte sehrálo roli dítě první (57 % oproti 46 %).

Jak již bylo zmíněno, posun věku při narození prvního dítěte je výsledkem jak plánovaného odkladu (pozdější časování záměru plodnosti), tak neplánovaného odkladu (včasné nenaplnění záměru plodnosti). Při zohlednění obou dvou faktorů bylo pozorováno, že s vyšším věkem při narození prvního dítěte se zkracuje rozestup mezi narozením prvního a druhého dítěte (z 51 měsíců v případě narození prvního dítěte ve věku do 23 let na 39 měsíců při narození prvního dítěte ve věku 29 let či později). V případě, kdy byl vzat v potaz pouze vliv deklarovaného neplánovaného odkladu narození prvního dítěte, byl pozorován obdobný efekt. Ženy, které nedeklarovaly neplánovaný odklad, měly druhé dítě v mediánu za 48 měsíců od narození prvního dítěte, zatímco, ty, které neplánovaně odkládaly prvního potomka, zkrátily rozestup mezi prvním a druhým dítětem na 40 měsíců. Svou roli zde sehrává i neplánovaný odklad druhého dítěte. Polovina žen, která odkládala narození prvního dítěte, ale neodkládala narození druhého dítěte, měla druhé dítě do 35 měsíců od narození prvního dítěte. Na druhé

straně, ženy, kterým se první dítě narodilo dle plánu či dříve, ale druhé dítě následně neplánovaně odkládaly, měly mediánový rozestup mezi prvními dvěma potomky 86 měsíců.

Mediánový rozestup mezi narozením prvního a druhého dítěte se liší i na základě zdůvodnění neplánovaného odkladu dítěte druhého pořadí. V případě, že žena nedeklarovala neplánovaný odklad narození druhého potomka, pak se jí druhé dítě v mediánu narodilo do 38 měsíců od prvního dítěte. V obdobném rozestupu se první a druhé dítě narodilo v případě neplánovaného odkladu druhého dítěte s ohledem na první dítě (medián 40 měsíců). K výraznějšímu prodloužení mezi-porodního intervalu pak dochází v případě deklarace neplánovaného odkladu druhého dítěte s ohledem na zdravotní problémy (medián 65 měsíců), práci a studium (medián 86 měsíců) či materiální podmínky (medián 88 měsíců), nejvýznamněji pak v případě nepřítomnosti vhodného partnera (medián 117 měsíců).

Stanovení a proměny plánu časování narození prvního dítěte

První tři publikace pracovaly s termínem neplánovaného odkladu, který byl usuzován na základě deklarace ženy, že se jí druhé dítě narodilo či narodí později, než plánovala. Publikace [4] Slabá et al. 2021, která přednostně vychází z kvalitativního šetření Ženy 2019, si kladla za cíl pochopit, jakým způsobem české ženy o časování plodnosti uvažují, přednostně o plodnosti prvního pořadí. Z hloubkových rozhovorů se ženami, které deklarovaly neplánovaný odklad prvního pořadí, vyplynulo, že odklad má odlišné charakteristiky a zdůvodnění s ohledem na životní fázi, ve které se žena nalézá. Zatímco v první fázi, kdy bývají hlavní příčinou individuální motivace jako studium či práce, jde spíše o přehodnocení plánu plodnosti, tak v následujících fázích lze již mluvit o neplánovaném odkladu. Jako druhá fáze byl nadefinován partnersky motivovaný odklad, který souvisí s nepřítomností vhodného partnera či s jeho nesouhlasem s reprodukčními plány ženy. Jde o fázi, ve které je plodnost ženou již plánována, ale identifikuje překážku bránící přechodu k realizaci plánů. V poslední fázi by mohly být či skutečně jsou plány ve fázi realizace, která se ale ze zdravotních důvodů nedaří naplnit. Jednotlivé fáze se ve výpovědích žen vyskytovaly v tomto pořadí, nicméně není vyloučeno, že se mohou vyskytovat i v jiném než prezentovaném pořadí.

8 Přínos práce a možnosti dalšího směřování výzkumu

Předkládaná disertační práce přispívá k pochopení procesu odkladu plodnosti v Česku po roce 1989, na kterém se převážně podílely ženy narozené po roce 1965. Ve výsledku můžeme pozorovat odklad plodnosti dvojího typu: 1) posun plánovaného věku při narození prvního dítěte, tj. plánovaný odklad; 2) posun v realizaci plánovaného věku, tj. přehodnocení plánu/neplánovaný odklad (Šťastná et al. 2017; Slabá et al. 2021). Odlišení těchto dvou typů odkladu plodnosti reflektuje Millerův rozhodovací proces o reprodukci T-D-I-B (Miller 1994; Miller 2001), specificky jeho poslední dvě fáze. První typ odkladu se totiž váže k samotnému plánování („*intentions*“), zatímco ten druhý k realizaci plánu („*behaviour*“). Objektem zájmu zůstává, co je příčinou proměny časování v obou případech.

Za příčinu proměny časování plodnosti na úrovni plánování lze považovat proměnu hodnot a norem v české společnosti od 90. let 20. století. Ta se kupříkladu odráží v nižší intenzitě sňatečnosti, nárůstu mimomanželské plodnosti a v nárůstu vzdělanosti (Polesná – Kocourková 2016; Chromková Manea – Rabušic 2013). Nejméně jedna společenská norma ale přetrvává a tou je plánování založení rodiny až za ukončení studia (Heckhausen 2006). Jak již potvrdily zahraniční studie, prodlužující se doba strávená vzděláváním má za následek pozdější realizaci plodnosti (Ní Bhrolcháin – Beaujouan 2012; Neels et al. 2017). Kvalitativní šetření poukázalo na skutečnost, že ukončení studia a vybudování stabilního zázemí je českými ženami artikulováno jako významná podmínka pro založení rodiny (Slabá et al. 2021).

Druhá fáze odkladu, tedy odklad realizace plánu, může být dvojího typu – přehodnocení plánů či neplánovaný odklad (Slabá et al. 2021). Ty mohou být charakterizovány odkazem na práci Haškové (2009), která odlišuje volby a nevolby ženy. Volba se v tomto případě může projevit přehodnocením plánu o časování narození prvního dítěte. Je tak odrazem toho, co Ajzen označuje za vědomou kontrolu chování (Ajzen 1991; Testa 2014). Důvody tohoto přehodnocení plánu může být nedokončení studia, nedosažení předsevzatého materiálního zabezpečení či ztráta stabilního příjmu, a tedy i materiálních jistot (Šťastná et al. 2017; Slabá 2020; Šťastná et al. 2019).

Druhá příčina odkladu realizace plánu, charakteristická jako nevolba, se projevuje prostřednictvím přetrvávající touhy ženy po realizaci reprodukčních plánů, kterým však brání buď nepřítomnost vhodného partnera či neshoda s partnerem v otázkách reprodukce, ale také limitace v důsledku zdravotních obtíží. Tento poznatek je v souladu s dosavadním výzkumem, kde právě partnerské obtíže a zdravotní stav byly identifikovány jako příčiny pozdního mateřství, které ženy pociťují, že nemohou ovlivnit (Slepičková – Bartošová 2008; Cooke et al. 2012; Slabá et al. 2021).

Stejně tak jako v případě plánování celkového počtu dětí, tak i v případě plánování časování narození potomků lze vysledovat sekvenční charakter (Slabá et al. 2021). Zatímco v případě velikosti plánované rodiny jde převážně o pokles výsledného počtu dětí (Rabušic – Chromková Manea 2007; Hayford 2009; Iacovou – Tavares 2011; Gemmil 2019), tak v případě časování dochází k delšímu odkladu reprodukce, než bylo původně plánováno. Tento proces je především patrný v případě narození dítěte prvního pořadí. U druhého dítěte dochází k nárůstu průměrného věku matky sice také, ve skutečnosti je ale realizace plodnosti druhého pořadí ve vztahu k narození prvního dítěte realizována rychleji, a to jak s ohledem na neplánovaný odklad, tak s ohledem na odklad celkový (tedy plánovaný i neplánovaný, jehož výsledkem je průměrný věk při narození prvního dítěte). Mezi českými ženami tak můžeme v případě realizaci plodnosti druhého pořadí identifikovat tzv. „*catch-up effect*“ (Bratti – Tatsiramos 2012).

Tato práce poukazuje na skutečnost, že nemalou část odkladu plodnosti lze vysvětlit prostřednictvím proměny plánovaného věku při narození prvního dítěte. S mladšími generacemi ale čím dál tím více narůstá i podíl žen, které odkládají plodnost nad rámec svých představ.

Rostoucí vzdělanost českých žen je zajisté příznivým jevem, nicméně se nabízí otázka, zda by se české vysoké školství nemělo přizpůsobit a umožnit snadnější kombinaci studia (obzvláště v případě jeho vyšších stupňů) a rodičovství. Nicméně, jak ukazují důvody související s pocitem ekonomické nejistoty, tento případný krok ze strany školství by musel být doprovázen i další podporou ze strany státu, ať už zajištěním dostupnosti finančních prostředků pro uživení rodiny či dostupností bydlení pro mladé páry. V rámci odkladu motivovaného partnerskými obtížemi lze z pohledu státu stěží něco učinit, v případě zdravotně motivovaného odkladu je však potřeba větší informovanosti široké veřejnosti o limitech a rizicích pozdního mateřství. Ačkoliv partnersky motivovaný odklad může být jen stěží ovlivněn z vnějšku, je jisté, že právě životní trajektorie partnerů a jejich pohled v otázce časování a potenciálních překážek v realizaci plodnosti mohou dále napomoci k pochopení proměn reprodukčního chování české populace, neboť plodnost je stále převážně výsledkem společného jednání muže a ženy. Nedostatečné zahrnutí mužské optiky ve studiu reprodukce je v českém prostředí již artikulováno (Rabušic – Chromková Manea 2011) a můžeme zaznamenat i několik publikací, jež se tématu mužské reprodukce věnují (Kyzlinková – Šťastná 2016; Koudelka 2015; Rabušic – Chromková Manea 2013; Dudová 2020). Další příležitost pro hlubší zkoumání přinese i druhá řada panelového šetření Generation and Gender Survey, jehož první vlna se v Česku aktuálně realizuje.

LITERATURA

- Aasve, Arnstein – Cavalli, Nicolás – Mencarini, Letizia – Plach, Samuel – Livi Bacci, Massimo. 2020. The COVID-19 pandemic and human fertility. *Science* 369(6502), 370–371. <https://doi.org/10.1126/science.abc9520>
- Adsera, Alicia. 2011. Where Are the Babies? Labor Market Conditions and Fertility in Europe. *European Journal of Population* 27(1), 1–32. <https://doi.org/10.1007/s10680-010-9222-x>
- Ainsaar, Mare – Paajanen, Pirjo. 2009. Resource, life stage and partner-related reasons of postponement of births: Comparison of Estonia and Finland. *Trames Journal of the Humanities and Social Sciences* 13(2), 109–128. <https://doi.org/10.3176/tr.2009.2.02>
- Ajzen, Icek. 1991. The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes* 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Ajzen, Icek – Klobas, Jane. 2013. Fertility intentions: An approach based on the theory of planned behavior. *Demographic Research* 29(8), 203–232. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.29.8>
- Bartoňová, Dagmar. 2007. Vzestup úrovně vzdělání podle dat Sčítání lidu 1961–2001 v České republice. *Demografie* 49, 25–40.
- Bartus, Tamás – Murinkó, Livia – Szalma, Ivett – Szél, Bernadett. 2013. The effect of education on second births in Hungary: A test of the time-squeeze, selfselection, and partner-effect hypotheses. *Demographic Research* 28(1), 1–32. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.28.1>
- Beaujouan, Éva – Berghammer, Caroline. 2019. The Gap between Lifetime Fertility Intentions and Completed Fertility in Europe and the United States: A Cohort Approach. *Population Research and Policy Review* 38, 507–535. <https://doi.org/10.1007/s11113-019-09516-3>
- Beaujouan, Éva – Sobotka, Tomáš. 2019. Late Childbearing continues to increase in developed countries. *Population & Societies* 562, 1–4.
- Beaujouan, Éva – Reimondos, Anna – Gray, Edith – Evans, Ann – Sobotka, Tomáš. 2019. Declining realisation of reproductive intentions with age. *Human Reproduction* 34(10), 1906–1914. <https://doi.org/10.1093/humrep/dez150>
- Berg, Venla – Rotkirch, Anna. 2014. Faster Transition to the Second Child in late 20th Century Finland: A Study of Birth Intervals. *Finnish Yearbook of Population Research* 49, 73–86. <https://doi.org/10.23979/fypr.48424>

- Berrington, Ann. 2004. Perpetual postponers? Women's, men's and couple's fertility intentions and subsequent fertility behaviour. *Population Trends* 117, 9–19.
- Billingsley, Sunnee. 2010. The Post-Communist Fertility Puzzle. *Population Research and Policy Review* 29(2), 193–231. <https://doi.org/10.1007/s11113-009-9136-7>
- Bratti, Massimiliano – Tatsiramos, Konstantios. 2012. The effect of delaying motherhood on the second childbirth in Europe. *Journal of Population Economics* 25(1), 291–321. <https://doi.org/10.1007/s00148-010-0341-9>
- Cooke, Alison – Mills, Tracey A. – Lavender, Tina. 2012. Advanced maternal age: Delayed childbearing is rarely a conscious choice: A qualitative study of women's views and experiences. *International Journal of Nursing Studies* 49(1), 30–39. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2011.07.013>
- Craig, John. 1994. Replacement level fertility and future population growth. *Population Trends* 78, 20–22.
- ČSÚ (Český statistický úřad). 2014. Nesezdaná soužití. Dostupné online. [Data převzata 02. 12. 2020]. <https://www.czso.cz/documents/10180/20541791/170227-14.pdf/27ebcd5e-95ba-4ef4-8c65-c2a9bc58f9d8?version=1.0>
- Del Bono, Emilia – Weber, Andrea – Winter-Ebmer, Rudolf. 2014. Fertility and economic instability: the role of unemployment and job displacement. *Journal of Population Economics* 28(2), 463–478. <https://doi.org/10.1007/s00148-014-0531-y>
- Daniluk, Judith C. – Koert, Emily. 2017. Between a rock and a hard place: The reasons why women delay childbearing. *International Journal of Healthcare* 3(1), 76–83. <https://doi.org/10.5430/ijh.v3n1p76>
- Dommermuth, Lars – Klobas, Jane – Lappegård, Trude. 2011. Now or later? The Theory of Planned Behavior and timing of fertility intentions. *Advances in Life Course Research* 16(1), 42–53. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2011.01.002>
- Dommermuth, Lars – Klobas, Jane – Lappegård, Trude. 2015. Realization of fertility intentions by different time frames. *Advances in Life Course Research* 24, 34–46. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2015.02.001>
- Dudová, Radka. 2020. „Je to o tom, koho potkáš“: Jednodětnost ve světle spojených životních drah. *Sociologický časopis* 56(2), 165–195. <https://doi.org/10.13060/csr.2020.006>
- Engelhardt, Henriette – Kögel, Tomas – Prskawetz, Alexia. 2004. Fertility and women's employment reconsidered: A macro-level time-series analysis for developed countries, 1960–2000. *Population Studies* 58(1), 109–120. <https://doi.org/10.1080/0032472032000167715>
- Esping-Andersen, Gøsta. 2017. Education, gender revolution, and fertility recovery. *Vienna Yearbook of Population Research* 15, 55–59. <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2017s055>
- Esteve, Alberto – Treviño, Rocío. 2019. The main whys and wherefores of childlessness in Spain. *Perspectives Demographiques* 15, 1–4. https://ced.uab.cat/PD/PerspectivesDemografiques_015_ENG.pdf
- Frejka, Tomáš – Sobotka, Tomáš. 2008. Overview Chapter 1: Fertility in Europe: Diverse, delayd and below replacement. *Demographic research* 19(3), 15–46. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.3>

- Gemmil, Alison. 2019. From Some to None? Fertility Expectation Dynamics of Permanently Childless Women. *Demography* 56(1), 129–149. <https://doi.org/10.1007/s13524-018-0739-7>.
- Goldschneider, Frances – Bernhardt, Eva – Lappegård, Trude. 2015. The Gender Revolution: A Framework for Understanding Changing Family and Demographic Behavior. *Population and Development Review* 41(2), 207–239. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00045.x>
- Goldstein, Joshua R. – Sobotka, Tomáš – Jasilioniene, Aiva. 2009. The End of “Lowest-Low” Fertility? *Population and Development Review* 35(4), 663–699. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2009.00304.x>
- Goldstein, Joshua – Kreyenfeld, Michalea – Jasilioniene, Aiva – Örsal, Deniz Karaman. 2013. Fertility Reactions to the “Great Recession” in Europe: Recent Evidence from Order-Specific Data. *Demographic Research* 29(4), 85–104. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2013.29.4>
- Harknett, Kristen – Hartnett, Caroline Sten. 2014. The gap between births intended and births achieved in 22 European countries, 2004–07. *Population Studies* 68(3), 265–282. <https://doi.org/10.1080/00324728.2014.899612>
- Hašková, Hana – Rabušic, Ladislav. 2008. K nízké sňatečnosti v České republice. *Sociální studia/Social Studies* 2, 9–33. <https://doi.org/10.5817/SOC2008-2-9>
- Hašková, Hana. 2009. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON. 267 s. ISBN 978-80-7419-020-9.
- Hayford, Sarah R. 2009. The evolution of fertility expectations over the life course. *Demography* 46(4), 765–783. <https://doi.org/10.1353/dem.0.0073>
- Heckhausen, Jutta. 2006. *Developmental Regulation in adulthood. Age-normative and sociocultural constraints as Adaptive Challenges*. Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-02713-7.
- Hellstrand, Julia – Nissén, Jessica – Myrskylä, Mikko. 2020a. All-time low period fertility in Finland: Demographic drivers, tempo effects, and cohort implications. *Population Studies* 74(3). 315–329. <https://doi.org/10.1080/00324728.2020.1750677>
- Hellstrand, Julia – Nissén, Jessica – Miranda, Viktor – Fallesen, Peter – Dommermuth, Lars – Myrskylä, Mikko. 2020b. Not just later, but fewer: Novel trends in cohort fertility in the Nordic countries. *MPIDR Working paper* 007, 1–35.
- Höhne, Sylva – Kuchařová, Věra – Svobodová, Kamila – Šťastná, Anna – Žáčková, Lucie. 2010. *Rodina a zaměstnání s ohledem na rodinný cyklus*. VÚPSV, Praha, 108 s.
- Human Fertility Database. Max Planck Institute for Demographic Research (Germany) and Vienna Institute of Demography (Austria). Available at www.humanfertility.org (data downloaded between 1. 10. 2016 – 31. 12. 2020).
- Chaloupková, Jana. 2011. Nejdřív dítě, potom svatba? Rodinné dráhy neprovdaných matek. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12(2), 30–39.
- Chromková Manea, Beatrice–Elena – Rabušic, Ladislav. 2013. Male fertility in the Czech republic – first empirical evidence. *Demografie* 55, 275–290.
- Chromková Manea, Beatrice–Elena – Rabušic, Ladislav. 2019. Marriage, Childbearing and Single Motherhood: Trends in Attitudes and Behaviour in Czechia and Slovakia from 1991 to 2017. *Sociální studia/Social Studies* 2, 25–50. <https://doi.org/10.5817/SOC2019-2-25>

- Iacovou, Maria – Tavares, Lara Patrício. 2011. Yearning, learning, and conceding: Reasons men and women change their childbearing intentions. *Population and Development Review* 37(1), 89–123. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00391.x>
- Kapitány, Balázs – Spéder, Zsolt. 2012. Realization, postponement or abandonment of childbearing intentions in four European countries. *Population* 67(4), 599–329. <https://doi.org/10.3917/popu.1204.0711>
- Kocourková, Jiřina. 2002. Leave arrangements and childcare services in Central Europe: policies and practices before and after the transition. *Community, Work & Family* 5(3), 301–318. <https://doi.org/1080/1366880011000041793>
- Kocourková, Jiřina. 2006. Od politiky populační k politice rodinné: vývoj v ČR od počátku 90. let. In Kocourková, Jiřina, Rabušic, Ladislav. (eds.). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: PřF UK, s. 107-127.
- Kocourková, Jiřina. 2008. Současný „baby-boom“ v České republice a rodinná politika. *Demografie* 50(4), 240–249.
- Kocourková, Jiřina. 2010. Rodinná politika a její pronatalitní význam. In Bartoňová, Dagmar a kol. *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, s. 169-180. ISBN 978-80-7419-024-7.
- Kocourková, Jiřina – Fait, Tomáš. 2011. Changes in contraceptive practice and the transition of reproduction pattern in the Czech population. *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care* 16(3), 161–172. <https://doi.org/10.3109/13625187.2011.574750>
- Kocourková, Jiřina – Burcin, Boris. 2012. Demografická specifika asistované reprodukce v České republice v evropském kontextu. *Demografie* 54(3), 250–263.
- Kocourková, Jiřina– Šťastná, Anna – Černíková, Alena. 2019. Vliv ekonomické krize na úroveň plodnosti ve státech Evropské unie. *Politická ekonomie* 67(1), 82–104. <https://doi.org/10.18267/j.polek.1230>
- Kocourková, Jiřina – Šťastná, Anna. 2021. The realization of fertility intentions in the context of childbearing postponement: comparison of transitional and post-transitional populations. *Journal of Biosocial Science* 53(1), 82–97. <https://doi.org/10.1017/S002193202000005X>
- Kohler, Hans-Peter – Billari, Francesco C. – Ortega, José Antonio. 2002. The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review* 28(4), 641–680. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2002.00641.x>
- Kolk, Martin. 2019. Weak support for a U-shaped pattern between societal gender equity and fertility when comparing societies across time. *Demographic Research* 40(2), 27–48. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2019.40.2>
- Kornai, János. 2006. Velká transformace střední a východní Evropy: úspěch a zklamání. *Politická ekonomie* 54(4), 435–466. <https://doi.org/10.18267/j.polek.568>
- Koudelka, Pavel. 2015. Plodnost v souvislosti se zapojením mužů v domácnostech: pomůže genderová rovnost? *Demografie* 57(2), 144–171.
- Kraval, Øystein. 2002. The impact of individual and aggregate unemployment on fertility in Norway. *Demographic Research* 6(10), 263–294. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2002.6.10>
- Kreyenfeld, Michaela. 2002. Time-squeeze, partner effect or self-selection? *Demographic Research* 7(2), 15–48. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2002.7.2>

- Kreyenfeld, Michaela. 2010. Uncertainties in Female Employment Careers and the Postponement of Parenthood in Germany. *European Sociological Review* 26(3), 351–366. <https://doi.org/10.1093/esr/jcp026>
- Kreyenfeld, Michaela – Andersson, Gunnar. 2014. Socioeconomic differences in the unemployment and fertility nexus: Evidence from Denmark and Germany. *Advances in Life Course Research* 21, 59–73. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2014.01.007>
- Kreyenfeld, Michaela. 2015. Economic Uncertainty and Fertility. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 67, 59–80. https://doi.org/10.1007/978-3-658-11490-9_4
- Křesťanová, Jana. 2016. Analýza vývoje plodnosti na území české republiky po roce 1950 do současnosti za využití dekompozičních metod. *Demografie* 58(2), 142–158.
- Křesťanová, Jana – Kurkin, Roman. 2020. Populační vývoj v České republice v roce 2019. *Demografie* 62(3), 159–181.
- Křížková, Alena. 2007. Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8(2), 60–67.
- Kuchařová, Věra – Petrová, Iva. 1997. K sociálním souvislostem změn v demografickém chování mladé generace. *Demografie* 39, 179–189.
- Kuchařová, Věra – Barvínková, Jana – Höhne, Sylva – Janurová, Kristýna – Nešporová, Olga – Paloncyová, Jana – Svobodová, Kamila – Vidovičová, Lucie. 2019. *Česká rodina na počátku 21. století. Životní podmínky, vztahy a potřeby*. SLON, Praha, 300 s. ISBN: 978-80-7419-275-3.
- Kuchařová, Věra – Barvínková, Jana – Höhne, Sylva – Nešporová, Olga – Paloncyová, Jana – Vidovičová, Lucie. 2020. Zpráva o rodině 2020. VÚPSV, Praha, 251 s. ISBN 978-80-7416-380-7.
- Kurkin, Roman – Šporcha, Branislav – Šídlo, Luděk – Kocourková, Jiřina. 2018. Fertility factors in Czechia according to the results of the 2011 census. *AUC Geographica* 53(2), 137–148. <https://doi.org/10.14712/23361980.2018.14>
- Kvapilová Bartošová, Michaela. 2011. Souvislosti partnerství a mateřství: Vliv partnerského vztahu na rozhodování žen o mateřství. *Sociální studia* 4, 67–86. <https://doi.org/10.5817/SOC2011-4-67>
- Kyzlinková, Renáta – Šťastná, Anna. 2016. Reprodukční plány mladých mužů v ČR. *Demografie* 58(2), 111–128.
- Lechnerová Zdeňka. 2011. Determinanty oddalování početí dítěte. *Sociální studia* 4, 87–104. <https://doi.org/10.5817/SOC2011-4-87>
- Lesthaeghe, Ron. 2010. The unfolding story of the second demographic transition. *Population and Development Review* 36(2), 211–251. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- Lesthaeghe, Ron. 2014. The second demographic transition: A concise overview of its development. *PNAS* 111(51), 18112–18115. <https://doi.org/10.1073/pnas.1420441111>
- Lesthaeghe, Ron. 2020. The second demographic transition, 1986–2020: sub-replacement fertility and rising cohabitation—a global update. *Genus* 76(10), 1–38. <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00077-4>
- Liefbroer, Aart C. 2009. Changes in Family Size Intentions Across Young Adulthood: A Life-Course Perspective. *European Journal of Population* 25, 363–386. <https://doi.org/10.1007/s10680-008-9173-7>

- Luppi, Francesca – Arpino, Bruno – Alessandro, Rosina. 2020. The impact of COVID-19 on fertility plans in Italy, Germany, France, Spain, and the United Kingdom. *Demographic Research* 43(47), 1399–1412. <https://doi.org/DemRes.2020.43.47>
- Lutz, Wolfgang – Skribekk, Vegard – Testa, Maria Rita. 2006. The Low-Fertility Trap Hypothesis: Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research*, 167–192.
- Lutz, Wolfgang. 2020. Fertility will be determined by the changing ideal family size and the empowerment to reach these targets. *Vienna Yearbook of Population Research 18: Fertility Across time and space*. 1–8.
- Maříková, Hana. 1999. Muž v rodině: Demokratizace sféry soukromé. *Sociologický institut, AV ČR, Working paper* 99(6), 107 s.
- Matysiak, Anna – Sobotka, Tomáš – Vignoli, Daniele. 2020. The Great Recession and Fertility in Europe: A Sub-national Analysis. *European Journal of Population*, 1–36. <https://doi.org/10.1007/s10680-020-09556-y>
- McDonald, Peter. 2000. Gender Equity in Theories of Fertility Transition. *Population and Development Review* 26(3), 427–439. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2000.00427.x>
- Méron, Monique – Widmer, Isabelle. 2002. Unemployment Leads Women to Postpone the Birth of Their First Child. *Population* 57(2), 301–330. <https://doi.org/10.3917/popu.202.0327>
- Miettinen, Anneli – Jalovaara, Marika. 2020. Unemployment delays first birth but not for all. Life stage and educational differences in the effects of employment uncertainty on first births. *Advances in Life Course Research* 43, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2019.100320>
- Miller, Warren B. 1994. Childbearing motivation, desires, and intentions: a theoretical Framework. *Genetic, social, and general psychology monographs* 120(2), 223–258.
- Miller, Warren. 2011. Comparing the TPB and the T-D-I-B framework. *Vienna Yearbook of Population Research* 9, 19–29. <https://doi.org/10.1553/populationyearbook201>
- MŠMT (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy). 2019. Webové stránky: vysoké školství / Analytické materiály / Monitorovací ukazatele. Aktualizace červen 2019 [data převzata 01. 12. 2021]. <https://www.msmt.cz/vzdelavani/vysoke-skolstvi/monitorovaci-ukazatele>
- Neels, Karel – Murphy, Michael – Ní Bhrolcháin, Máire – Beaujouan, Éva. 2017. Rising Educational Participation and the Trend to Later Childbearing. *Population and development review* 43(4), 667–693. <https://doi.org/10.1111/padr.12112>
- Ní Bhrolcháin, Máire – Beaujouan, Éva. 2012. Fertility postponement is largely due to rising educational enrolment. *Population Studies* 66(3), 311–327. <https://doi.org/10.1080/00324728.2012.697569>
- Pailhé, Ariane – Solaz, Anne. 2012. The influence of employment uncertainty on childbearing in France: A tempo or quantum effect? *Demographic Research* 26(1), 1–40. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2012.26.1>
- Polesná, Helena – Kocourková, Jiřina. 2016. Je druhý demografický přechod stále relevantní koncept pro evropské státy? *Geografie* 121(3), 390–418.
- Rabušic, Ladislav. 1996. O současném vývoji manželského a rodinného chování v České republice. *Demografie* 3, 173–180.
- Rabušic, Ladislav. 2001. Value Change and Demographic Behaviour in the Czech Republic. *Sociologický časopis* 9(1), 99–122. <https://doi.org/10.13060/00380288.2001.37.11.15>

- Rabušic, Ladislav – Chromková Manea, Beatrice–Elena. 2007. Jednodětnost v českých rodinách. Kdo jsou ti, kdo mají nebo plánují pouze jedno dítě. *Sociologický časopis* 43(4), 699–719. <https://doi.org/10.13060/00380288.2007.43.4.03>
- Rabušic, Ladislav – Chromková Manea, Beatrice–Elena. 2011. Řekni, kde ti muži jsou? O chybějících mužích ve studiích reprodukce. *Sociální Studia* 8(4), 47–66. <https://doi.org/10.5817/SOC2011-4-47>
- Rabušic, Ladislav – Chromková Manea, Beatrice–Elena. 2013. Velikost rodiny - postoje, normy a realita. *Demografie* 55(3), 208–219.
- Rotkirch, Anna. 2020. The wish for a child. *Vienna Yearbook of Population Research* 18: *Fertility Across time and space*. 1–18. https://austriaca.at/0xc1aa5576_0x003c047a.pdf
- Ryder, Norman B. 1965. The Cohort as a Concept in the Study of Social Change. *American Sociological Review* 30(6), 843–861. <https://doi.org/10.2307/2090964>
- Rychtaříková, Jitka. 1997. Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace. *Demografie* 38(2), 77–89.
- Rychtaříková, Jitka. 2010. Pokles porodnosti – hlavní faktor demografické změny. In: Burcin, Boris – Fialová, Ludmila – Rychtaříková, Jitka a kol. *Demografická situace České republiky. Proměny a kontexty 1993–2008*. SLON Sociologické nakladatelství, Praha, 238 s. ISBN 978-80-7419-024-7.
- Schmidt, Christian. 2012. A Cross-National Perspective on Unemployment and First Births. *European Journal of Population* 28(3), 303–335. <https://doi.org/10.1007/s10680-012-9262-5>
- Schmidt, Lone – Sobotka, Tomáš – Bentzen, Janne Gassholm – Andersen, Anders Nyboe. 2012. Demographic and medical consequences of the postponement of parenthood. *Human Reproduction Update* 18(1), 29–43. <https://doi.org/10.1093/humupd/dmr040>
- Schoen, Robert – Astone, Nan Marie – Kim, Young J. – Nathanson, Constance A. 1999. Do fertility intentions affect fertility behavior? *Journal of Marriage and the Family*, 61(3), 790–799. <https://doi.org/10.2307/353578>
- Sirovátka, Tomáš – Bartáková, Helena. 2008. Harmonizace rodiny a zaměstnání v České republice a role sociální politiky. In: Sirovátka, Tomáš – Hora, Ondřej (eds.): *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Masarykova Univerzita, Brno, 328 s. ISBN 978-80-7326-140-5
- Sivková, Olga – Hulíková Tesárková, Klára. 2012. Dekompozice změn průměrného věku matky při narození dítěte v České republice od roku 1950. *Demografie* 54(3), 264–279.
- Slabá, Jitka. 2020. Nezaměstnanost jako příčina deklarovaného odkladu založení rodiny? *Sociológia* 52(2), 132–152. <https://doi.org/10.31577/sociologia.2020.52.2.6>
- Slabá, Jitka – Kocourková, Jiřina – Šťastná, Anna. 2021. Neplánovaný odklad mateřství do vyššího věku v životní dráze českých žen. *Sociológia* 53(1), 49–70. <https://doi.org/10.31577/sociologia.2021.53.1.3>
- Slepičková, Lenka – Bartošová, Michaela. 2008. Problematické tranzice k mateřství. *Sociální studia* 5(2), 35–54. <https://doi.org/10.5817/SOC2008-2-35>
- Sobotka, Tomáš – Zeman, Kryštof – Kantorová, Vladimíra. 2003. Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View. *European Journal of Population* 19(3), 249–277. <https://doi.org/10.1023/A:1024913321935>
- Sobotka, Tomáš – Šťastná, Anna – Zeman, Kryštof – Hamplová, Dana – Kantorová, Vladimíra. 2008. A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state

- socialism. *Demographic Research* 19(14), 403–454.
<https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.14>
- Sobotka, Tomáš – Zeman, Kryštof – Lesthaeghe, Ron – Frejka, Tomáš – Neels, Karel. 2011. Postponement and recuperation in cohort fertility: Austria, Germany and Switzerland in a European Context. *Comparative Population Studies* 36(2–3), 417–452.
<https://doi.org/10.4232/10.CPoS-2011-10en>
- Sobotka, Tomáš – Beaujouan, Éva. 2014. Two is Best? The Persistence of a Two-Child Family Ideal in Europe. *Population and Development Review* 40(3), 391–419.
<https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00691.x>
- Sobotka, Tomáš – Beaujouan, Éva. 2017. Late Motherhood in Low-Fertility Countries: Reproductive Intentions, Trends and Consequence. *VID Working Papers* 2017(2), 1–27.
- Sokačová, Linda. 2009. Genderové změny po roce 1989 v České republice. In: Sokačová, Linda (ed.). 2009. *Gender a demokracie 1989 – 2009*. Gender studies, Praha, 7–10. ISBN: 80-86520-64-1.
- Smallwood, Steve – Chamberlain, Jessica. 2005. Replacement fertility, what has it been and what does it mean? *Population Trends* 119, 16–27.
- Šprocha, Branislav. 2014. Odkladanie a rekuperácie plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. *Demografie* 56(3), 219–233.
- Šprocha, Branislav. 2016. Transformácia sobášnosti slobodných v Českej a Slovenskej republike v prierezovom a kohortním pohľade. *Demografie* 58(3), 230–248.
- Šťastná, Anna. 2007. Druhé dítě v rodině – preference a hodnotové orientace českých žen. *Sociologický časopis* 43(4), 721–745. <https://doi.org/10.13060/00380288.2007.43.4.04>
- Šťastná, Anna – Slabá, Jitka – Kocourková, Jiřina. 2017. Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice. *Demografie* 59(3), 207–223.
- Šťastná, Anna – Slabá, Jitka – Kocourková, Jiřina. 2019. Druhé dítě – důvody neplánovaného odkladu a časování jeho narození. *Demografie* 61(2), 77–92.
- Šťastná, Anna. 2019. Změny nastavení rodičovského příspěvku v Česku a jejich možný dopad na reprodukční chování. *Sociologický časopis* 55(1), 31–60.
<https://doi.org/10.13060/00380288.55.1.447>
- Šťastná, Anna – Kocourková, Jiřina – Šprocha, Branislav. 2020. Parental Leave Policies and Second Births: A Comparison of Czechia and Slovakia. *Population Research and Policy Review* 39, 415–437. <https://doi.org/10.1007/s11113-019-09546-x>
- Testa, Maria Rita. 2014. On the positive correlation between education and fertility intentions in Europe: Individual- and country-level evidence. *Advances in Life Course Research* 21, 28–42. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2014.01.005>
- Toulemon, Laurent – Testa, Maria Rita. 2005. Fertility intentions and actual fertility: A complex relationship. *Population & societies* 415(4), 1–4.
- van de Kaa, Dirk J. 1987. Europe's second demographic transition. *Population bulletin* 42(1), 1–59.
- van de Kaa, Dirk J. 1997. Options and sequences: Europe's demographic patterns. *Journal of the Australian population association* 14(1), 1–29.
- Vltavská, Kristýna – Sixta, Jaroslav. 2015. A historical view on the development of Czech economy from 1970. *Prague Economic Papers*, 105–122.
<https://doi.org/10.18267/j.pep.503>

- Vltavská, Kristýna – Sixta, Jaroslav – Šimková, Martina. 2018. Vývoj národního důchodu České republiky od 80. let 20. století. *Politická ekonomie* 66(1), 35–56.
<https://doi.org/10.18267/j.polek.1176>
- Wijsen, Cecile. 2002. *Timing children at a later age*. Universiteit van Amsterdam. ISBN 90-5170-588-3.
- Wilde, Joshua – Chen, Wei – Lohmann, Sophie. 2020. COVID-19 and the Future of US Fertility“ What Can We Learn from Google? *IZA Discussion Paper No. 13776*, Institute of Labor Economics (IZA), Bonn, 37 s.
- Židek, Libor. 2006. *Transformace české ekonomiky: 1989-2004*. Nakladatelství CH Beck, 320 s.

PŘÍLOHA

- [1] Šťastná, Anna – Slabá, Jitka – Kocourková, Jiřina. 2017. Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice. *Demografie* 59(3), 207–223. (autorský podíl 40 %)
- [2] Slabá, Jitka. 2020. Nezaměstnanost jako příčina deklarovaného odkladu založení rodiny? *Sociológia* 52(2), 132–152. (autorský podíl 100 %)
- [3] Šťastná, Anna – Slabá, Jitka – Kocourková, Jiřina. 2019. Druhé dítě – důvody neplánovaného odkladu a časování jeho narození. *Demografie* 61(2), 77–92. (autorský podíl 40 %)
- [4] Slabá, Jitka – Kocourková, Jiřina – Šťastná, Anna. 2021. Neplánovaný odklad mateřství do vyššího věku v životní dráze českých žen. *Sociológia* 53(1), 49–70 (autorský podíl 60 %)